

УРОКИ

№ 1 (45), січень — березень, 2016 р.

ГОЛОКОСТУ

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

ДО МІЖНАРОДНОГО ДНЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ

Дев'ятий щорічний круглий стіл

«Українське суспільство і пам'ять про Голокост: наукові та освітні аспекти»

27 січня 2016 року в Києві відбувся Дев'ятий щорічний Круглий стіл для викладачів, науковців та студентів «Українське суспільство і пам'ять про Голокост: наукові та освітні аспекти», організований Українським центром вивчення історії Голокосту в партнерстві з Посольством держави Ізраїль в Україні та Goethe-Institut в Україні. За традицією публікуємо відгуки учасників заходу, а також деякі доповіді, що пролунали 27 січня під час роботи трьох сесій Круглого столу

**«Цей день... спонукає замислитись
над масштабами трагедії»**

Щороку 27 січня світ вшановує пам'ять євреїв, що загинули під час Голокосту. Цей день у черговий раз спонукає замислитись над масштабами трагедії, що спіткала людство більше 70 років тому. Немов чума, міжвоєнний антисемітизм інфікував Європу. Так жорна нацизму згубили мільйони євреїв, не поділяючи своїх жертв за статтю, віком або соціальним статусом. І саме в цей день Український центр вивчення історії Голокосту провів у Києві IX Щорічний круглий стіл «Українське суспільство і пам'ять про Голокост: наукові та освітні аспекти».

У стінах Goethe-Institut зібралися знані науковці, учителі, молоді дослідники та усі небайдужі, об'єднані спільним інтересом до історії Шоа. Круглий стіл відкрили по-

Учасники Круглого столу

важні гості — представники Посольства Держави Ізраїль, Посольства Німеччини, а також центральних українських наукових установ. На учасників круглого столу очікувала насичена програма. Протягом дня вони мали змогу ґрунтовно обговорити проблеми історії Голокосту та подискутувати щодо найбільш суперечливих аспектів минулого. Під час тематичних сесій учасники заходу торкнулись питань викладання історії Шоа, інтеграції Голокосту та інших геноцидів у загальноісторичний контекст і національну модель пам'яті.

Тож що ми маємо пам'ятати про Голокост? Як цю трагедію, здавалося б, окремого народу можна представити в контексті спільної історії, згладжуючи подекуди надто гострі кути давніх конфліктів? Офіційні документи меморіального законодавства, що побачили світ протягом останніх років, викликали в суспільстві великий резонанс. За словами дослідника Петра Долганова, поспіх у їх прийнятті призвів до виникнення неточностей та некоректних формулювань. «Відповідно до законодавства [Постанова Верховної Ради України «Про 70-річчя трагедії Бабиного Яру» — А.П.] ми сьогодні відзначаємо, а не вшановуємо пам'ять жертв Голокосту. На це некоректне слово «відзначення» звернули увагу під час обговорень відповідної постанови в профільних комітетах, але дивним чином це слово з'явилося в тексті... Я називаю це «ходінням по муках» українського законодавства. І це породжено тим, що до роботи не залучають експертів», — зауважує історик.

Старший науковий співробітник Інституту історії України Національної академії наук Тетяна Пастушенко констатує — сьогодні відбувся певний відхід від радянських канонів відзначення Дня Перемоги. «Проведення у 2014–2015 рр. в Києві святкових заходів відбувалося в умовах ідеологічного та відкритого збройного протистояння

Під час відкриття. Виступає В. Нахманович

України з Росією. Головною новацією тих заходів можна вважати відмову від нарративу «Дня перемоги», який не залишає місця для дискусії про трагічний досвід війни. Разом з тим, у зоні замовчування залишилася пам'ять про Голокост. Фактично й досі існують межі радянського дискурсу про Велику Перемогу, де 9 травня асоціюється із бойовими діями, а не з визволенням концтаборів», — говорить дослідниця.

Та чи достатньо декларативних змін у назвах і символіці для зрушення застиглих радянських міфів у свідомості пересічного українця? Кому належить право формування пам'яті про криваву війну? І чи існує взагалі виняткове право на пам'ять, зокрема про Голокост? Науковий співробітник Музею історії м. Києва Віталій Нахманович озвучив ці питання, що й досі залишаються без відповідей. «Що таке Бабин Яр? Нині це захарашений лісопарк, який перетворюється на місце пам'яті чотири рази на рік. Його світову історію створили ті два дні вересня 1941 року, тому для світу він є місцем пам'яті лише про Голокост. Тоді як для української історії — це місце багатьох жертв тих подій. Голокост має припинити бути просто трагедією єврейського народу, трагедією, що відбулася колись і з кимось», — зазначає дослідник. Тому нині перед нашим суспільством стоїть непросте завдання формування спільної історії про минулу війну, що не уникатиме штучного поділу, «незручних» тем і шокуючих фактів. Для того, щоб ми пам'ятали. Для того, щоб «Ніколи знову».

Аліна Плеханова,
випускниця освітніх проектів УЦВІУ.
Джерело: gazeta.ua

До круглого столу: «Українське суспільство і пам'ять про Голокост».

27 січня 2016 року людство в 71 раз давало собі відповідь на питання — чи має наш світ моральність і надію після Голокосту? Міжнародний день пам'яті його жертв, приурочений до цієї дати резолюцією ООН, у 2011 році постановою українського парламенту було

офіційно затверджено для вшанування на державному рівні. Зигмунт Бауман писав, що для розуміння трагедії замало фактографічного опису. Необхідні її інтерпретації, зокрема і в моральному контексті. Спробувати пояснити Голокост важливо, хоча б заради виконання відомого заклику: «Ніколи знову».

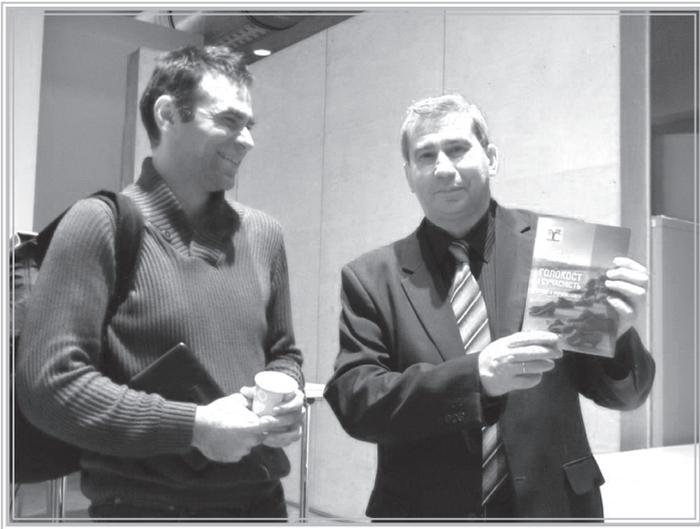
Цього ж дня, у Києві вчоргове відбувся круглий стіл: «Українське суспільство і пам'ять про Голокост: наукові та освітні аспекти». Традиційно, його організатором став Український центр вивчення історії Голокосту. Захід почався з церемонії відкриття, де були присутні ЗМІ та почесні гості. Що в цей момент впадало в око? Громадський сектор, у цьому випадку, за представництва колективу вищезазначеного центру, продовжує брати на себе всю повноту відповідальності. За імідж нашої держави перед західним світом, для якого пам'ять про ці події залишається надзвичайно актуальною. А також за власне суспільство, для якого Голокост все ще є моментом «колективної непам'яті». Вочевидь небайдужа до вшанування цих подій німецька держава. Її представник привітав учасників круглого столу, а Goethe Institut вп'яте приймав захід у своїх стінах. Без сумніву, такий захід не міг обійтись без представника Ізраїлю, чий посол наголосив на чутливому сприйнятті подій Голокосту сьогоднішнім українським суспільством, яке переживає власну трагедію війни.

Під час відкриття. Виступає А. Подольський, Л. Рибченко

Українська ж держава вкотре зайняла надзвичайно «зручну» позицію спостерігача. Представник міністерства освіти і науки України та очільник Українського інституту національної пам'яті розповідали про важливість подій Голокосту для сьогодення, про зрушення в їх сприйнятті і, як завжди, жодних зобов'язань. Держава не заважає, але і ніколи не допомагає — такий висновок незмінним рефреном спадає на думку щодо подібних ситуацій. Певно, у такої байдужості є і свої позитивні моменти. Над організаторами не тяжіють ідеологеми, а учасниками заходу стають ті, для кого вивчення, викладання, пам'ятання про Голокост є дійсно важливими. Аудиторія заповнена вчителями, учнями, студентами, представниками музейних та наукових установ — яскраве свідчення існуючого запиту в суспільстві на висвітлення проблематики.

Сесійна ж частина заходу, певною мірою, продемонструвала ступінь зрілості української «школи Голокосту».

У кулуарах: А. Харченко, А. Подольський

Вивчення подій Шоа надзвичайно важливе та актуальне, але задля їх презентації в суспільстві, проблематика не може бути замкненою в собі. Вписати ці події в ширші контексти — нагальна необхідність. І кожна сесія круглого столу знаходила такі контексти в обраному аспекті — академічних досліджень, освіти, формуванні історичної пам'яті.

Проблеми і перспективи академічних досліджень (на рівні дисертаційних робіт), досвід роботи студентів з американськими фондами, де зберігаються усні історії про події Голокосту в Україні, місце досліджень Шоа в студіях про геноциди — навколо цих тем оберталось питання академічної сесії, про інтеграцію студій до загальнонаціонального історичного контексту. Надзвичайно жваво пройшла сесія присвячена освітнім процесам, зокрема стосовно вписування студій з Голокосту в загальний курс з історії України. Тут співробітники центру мали можливість наочно представити свою роботу, продемонструвавши аналіз анкетування вчителів задіяних у освітніх програмах, або запропонувавши «рецепти» поведінки для вчителя під час викладання «незручних» тем (а скоріше таких, над якими тяжіють фобії та стереотипи). На кшталт сприйняття ромського населення сьогоднішнім учнем та вчителем, під час розповідей про геноцид ромів.

Третя сесія була присвячена вписуванню пам'яті про Голокост у ширший контекст історії Другої світової війни. Проблемність українського меморіального законодавства; практична реалізація вшанування жертв, наприкладі неупорядкованого меморіального заповідника Бабин Яр; на решті пошук місця жертвам трагедії в оновлених ритуалах Дня перемоги. Культурна програма у вигляді тематичних вистави та документального фільму вдало поєднувала сесії між собою, безпосередньо впливаючи на емоційний стан учасників. На завершення хотілось би щиро подякувати всім учасникам заходу, від його організаторів, до учасників і слухачів. Іноді всупереч обставинам, але такі заходи дають нам можливість знайти порозуміння з минулим і стати чеснішими перед собою.

Артем Харченко,

к. іст. н, доцент кафедри політичної історії НТУ «ХПІ»,
координатор проектів Центру досліджень
міжетнічних відносин Східної Європи

У цьому числі «Уроків Голокосту» редакційна колегія пропонує читачам тексти двох доповідей Круглого столу. Це доповідь професора **Гелінади Грінченко**, що була проголошена в рамках сесії: «Студії з історії Голокосту та інших геноцидів в Україні: проблема інтеграції в загальнонаціональний історичний контекст». Також Вашій увазі пропонуємо доповідь координатора освітніх програм УЦВІГу **Віталія Боброва**, яку він презентував під час роботи сесії: «Викладання історії Голокосту як складової частини історії України: проблеми та перспективи». На наш погляд, ці виступи добре змальовують фахову, інтелектуальну атмосферу Круглого столу. У наступних числах ми продовжимо друкувати доповіді, що пролунали під час роботи 27 січня 2016 р.

Усні історії про Голокост в Україні та особливості їх інтерпретацій

(із досвіду використання в навчальних курсах
відеоінтерв'ю з історії Голокосту)

Останнім часом усе більш затребуваними в університетських аудиторіях стають усні історії жертв нацистських переслідувань часів Другої світової війни, які залучаються до семінарських та практичних занять у рамках різноманітних спецкурсів з історії України та Європи ХХ століття, історичної пам'яті та політики пам'яті тощо. У цьому 2015/2016 навчальному році студенти соціологічного та філософського факультетів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, які слухали мої курси з «Коллективної пам'яті і політик пам'яті» та «Історичної пам'яті в соціокультурному контексті», долучилися до роботи з індексації та розшифровки усних історій людей, які пережили Бабин Яр чи були свідками тих масових страт. Ця робота тривала в рамках співпраці з Громадським комітетом для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру (Комітет «Бабин Яр»), за результатами якого на сайті Комітету будуть розміщені повні записи інтерв'ю та їхні транскрипти. Окрім індексації та розшифровки студенти писали невеличкі есе, у яких аналізували окремі усні історії, а також обговорювали результати цього аналізу на семінарах. Загалом від початку 1990-х років свідчення тих, хто пережив Бабин Яр чи був свідком тих масових страт, записували кілька дослідницьких інституцій переважно у форматі відеоінтерв'ю. Серед цих ініціатив провідне місце належить проектам Інституту візуальної історії та освіти Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії, створеного 1994 року Стівеном Спілбергом (USC Shoah Foundation Institute). Від часу заснування за свою головну місію Інститут вбачає «подолання упередженого ставлення, нетерпимості та фанатизму — і тих страждань, що вони несуть за собою — через застосування з освітніми цілями історичних відеоматеріалів Інституту». Формування архіву цих свідчень та надання доступу для дослідницької роботи в ньому, зокрема он-лайн, є основним завданням діяльності організації¹.

¹ Українською мовою інформацію про Інститут візуальної історії, його ініціативи в Україні та освітні ресурси див.: www.sfi.usc.edu/_OLD_SITE_2013/ukrainian/

В Україні запис інтерв'ю почалася 1996 р., у результаті було зібрано близько трьох з половиною тисяч відео спогадів. Одним із перших знайомств із відеоінтерв'ю, у яких оповідається про Голокост в Україні, українська та міжнародна громадськість завдячує документальній стрічці «Назви своє ім'я» (режисер Сергій Буковський, продюсери Стівен Спілберг та Віктор Пінчук), який був створений Інститутом Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії 2006 р. Пізніше на основі цієї стрічки було розроблено освітню програму «Назустріч пам'яті», навчально-методичні матеріали якої розраховані для використання у викладанні гуманітарних дисциплін учням старших класів українських шкіл². За програмою та під керівництвом Фонду Шоа Інституту Південної Каліфорнії на основі записаних відеосвідчень був також розроблений мультимедійний навчально-методичний посібник для вчителів загальноосвітніх закладів до виставки «Голокост від куль: масовий розстріл євреїв в Україні у 1941–1944 рр.», що створена 2007 р.³

Доповідачі першої сесії: А. Харченко, Г. Грінченко, А. Подольський, модератор М. Тяглий

Під час семестру ми зі студентами працювали з відеоінтерв'ю цього Фонду, а також з усними відео історіями, що зберігаються в колекції Архіву Меморіального Музею Голокосту Сполучених Штатів Америки (United States Holocaust Memorial Museum). Ця колекція формувалася в інший спосіб, ніж архів Фонду Шоа, здебільшого шляхом передачі на зберігання вже записаних свідчень (аудіо- та відеоформатів), які здійснювалися в рамках дослідницьких проектів іншими, часто іноземними організаціями.

Для тієї групи усних історій, що записувалася в рамках проекту Інституту візуальної історії, існував дуже докладний перелік питань, за яким інтерв'юери вибудовували розмову та скеровували оповідачів у їхніх пригадуваннях. Ці питання мали досягнути весь життєвий шлях оповідача і починалися детальним розпитуванням про його батьків та дідів, про дитинство та життя в родині, про сімейні історії та звичаї, про школу та дорослішання, роботу та власне сімейне життя. Великий блок питань був присвячений довоєнному періоду та безпосередньому досвіду оповідача часів воєнного лихоліття.

Усні історії, що зберігаються в музеї Голокосту у Вашингтоні та які ми відібрали для аналізу під час семінарських занять, здебільшого записані за іншою схемою. Перша частина цих інтерв'ю має неструктурований характер, тобто оповідач сам без запитань з боку інтерв'юера (подекуди можуть бути питання-уточнення) розповідає свою історію життя, пригадує ті моменти та деталі, які сам вважає за потрібне переказати. Та вже в другій частині інтерв'юер ставить питання, які, на його думку, мають прояснити та деталізувати ті моменти, що становлять дослідницький інтерес чи є завданням проекту, у рамках якого триває запис усних історій.

У цій публікації я наведу кілька прикладів питань, які ми обговорювали на семінарських заняттях, та висновки, яких ми дійшли в процесі наших дискусій.

«До самої війни я гадки не мав, що таке національність»: довоєнний інтернаціоналізм та радянський патріотизм. Як у рамках вільної частини інтерв'ю, так і у відповідь на питання інтерв'юера, переважна більшість свідків 1920–30-х рр. народження наголошує на тому, що до війни євреї, українці, росіяни та представники інших національностей жили дружно, що ані розрізнення за національною ознакою, ані, тим більше, конфліктів щодо цього не було. Народжені після встановлення радянської влади, ці люди зростали, навчалися, спілкувалися, відкривали собі світ та починали усвідомлювати самих себе в цьому світі переважно як людей радянських, як громадян держави, що мала великі цілі, зокрема — перемогу світової революції та пролетарського інтернаціоналізму. Навіть у перші дні війни молоді люди всерйоз обговорювали можливість цієї революції: «Я пам'ятаю, як потрапила до однієї компанії зі своїми подругами, і там сиділи хлопці. І що казали? Там спалахне швидко революція, робочий клас повстане й війна закінчиться впродовж двох тижнів, уся Європа повстане»⁴.

Переважна більшість оповідачів наголошує на щирій «позанаціональній» дружбі та товаришуванні мешканців довоєнного Києва. «У національному плані ми не мали жодних понять, я навіть не знав, що таке національність, уявлення не мав майже до самої війни. Дружили хай там що, про національність мови й не було», — говорить у своїй усній історії Мордух Нахутін⁵. Йому вторують інші інтерв'юювані, які розповідають про густозаселені двори, де мирно жили переважно бідні, але дружні єврейські, українські, російські, татарські родини, про багатонаціональні класи, у яких товаришували всі діти, незалежно від їхньої етнічної належності, про спільні свята, де єврейська мама годувала дітей усього двору, а ті навіть і не знали, стравами якої національної кухні їх годують.

У контексті заперечення існування довоєнного антисемітизму в інтерв'ю лунають думки, що він (антисемітизм) був привнесеним ззовні: «До початку війни не відчувала ніякого прояву антисемітизму, усе почалося після війни. Гітлер розпочав — люди підхопили», — говорить Тамара Чернова⁶. Також виключно на Гітлера покладається і відповідальність за початок війни, що за-

⁴ Надія Ізмалкова. USC Shoah Foundation Institute, код інтерв'ю 43220 — 55, 16 квітня 1998 р., Київ, Україна.

⁵ Мордух Нахутін. USC Shoah Foundation Institute, код інтерв'ю 23870 — 99, 6 грудня 1996 р., Київ, Україна.

⁶ Тамара Чернова. USC Shoah Foundation Institute, код інтерв'ю 44251 — 55, 29 травня 1998 р., Київ, Україна.

² Див. опис цієї програми та демонстраційні матеріали: www.sfi.usc.edu

³ Посібник можна переглянути за адресою: www.sfi.usc.edu/_OLD_SITE_2013/ukrainian/painofmemory/

звичай подається у характерному для усних історій стилі особистого передчуття: «Ось як підписали пакт Сталін із Гітлером, і на передовиці «Правди» я побачила світлинку, що Сталін потискає руку Гітлеру, я тоді сказала, що тільки зараз можна подумати, що буде війна. Тому що Сталін доброзичливо посміхався, а Гітлер вишкірився, ніби хоче його з'їсти. Тільки за цією світлинкою я зрозуміла, що війна неминуча»⁷.

Проте варто зауважити, що були й інші пояснення довоєнної неактуальності питання національної належності. Так, Костянтин Мірошник, наприклад, говорить про відсутність протистоянь на національному ґрунті, посиляючись на статтю про розпалення національного розбрату та ворожнечі, що була зафіксована у кримінальних кодексах радянських республік, прийнятих наприкінці 1920-х рр., та передбачала за цей злочин позбавлення волі із суворю ізоляцією строком не менше року: «район, у якому ми жили, там жили росіяни, українці, робітники. Коротше кажучи, не інтелігенція, народ неосвічений. І тому, там усякі дворові розбірки, вони існували, але тоді вони не були надто серйозними. Антисемітизм, прояви антисемітизму в ті довоєнні роки каралися законом. І цього боялися. Тому що знали, як тебе назвуть «жидом, навіть не битимуть, просто скажуть «жид», і ти поскаржишся, то можуть притягти до відповідальності того, хто собі таке дозволив. Тому був якийсь страх перед державною машиною і стримувались. Ну, на базарах, безпритульні, шибайголови десь там крикнуть „жид“»⁸.

Для цього покоління характерне розуміння себе й інших насамперед радянськими людьми, єдиною міцною спільнотою, яку не тільки не зруйнувала, а загартувала й зміцнила війна. Це промовисто демонструє вірш, який на камеру проникливо й емоційно читає Беньямін Вагун:

«Сашка Рымарь, и Запрудский,
И Перковский, и Петлёв,
Был еврей ты или русский —
Идентичной была кровь,
Та, что лили, не щадили,
И фашистов крепко били...
Сашка Рымарь, и Запрудский,
Вовсе нет, ты не был русский,
Ты — советский был боец,
Стук единый всех сердец...»⁹

⁷ Марія Насташкіна. USC Shoah Foundation Institute, код інтерв'ю 46951 — 55, 4 вересня 1998 р., Київ, Україна.

⁸ Костянтин Мірошник. USC Shoah Foundation Institute, код інтерв'ю 21998 — 13, 31 жовтня 1996 р., Єрусалим, Ізраїль. Відповідно до статті 56–21 Кримінального кодексу УРСР, затвердженого влітку 1927 р., «за пропаганду або агітацію, спрямовану на підбурювання національної або релігійної ворожнечі чи розбрату, а також за розповсюдження або виготовлення і зберігання літератури того самого характеру застосовується — позбавлення волі на строк до двох років». Цит. за: Кримінальний кодекс УРСР. — Держполітвидав УРСР, Київ, 1950. — С. 21.

⁹ Беньямін Вагун. USC Shoah Foundation Institute, код інтерв'ю 27240 — 49, 5 березня 1997 р., Київ, Україна.

У цьому зв'язку наведемо приклад нещодавно опублікованого дослідження американської вченої Аніки Валке «Піонери та партизани: усна історія нацистського геноциду в Білорусі», де авторка, серед іншого, говорить про те, що в усних історіях першого радянського покоління євреїв спогади про 1930-ті роки набагато більше висвітлюють позитивний досвід інтернаціональної солідарності та дружби, ніж відомі деструктивні та репресивні практики. Див.: Anika Walke. *Pioneers and Partisans: An Oral History of Nazi Genocide in Belorussia* (Oxford UP, 2015).

Варто, утім, звернути увагу й на інші долі, що ми їх довідуємося з цих усних історій, на інші досвіди та інші самоусвідомлення та самопрезентації. Йдеться про усні історії людей, доль яких торкнулися репресії другої половини 1930-х рр., тобто дітей чи членів родин «ворогів народу». Але й у цій ситуації протиставлений інтернаціональній радянській людині довоєнного зразка «ворог народу» також був позбавлений національної ознаки, що відчували на собі його діти та родичі: «У класі не було розподілу на єврейських чи неєврейських дітей. Мене не вважали ані євреєм, ані росіянином чи українцем, я був сином ворога народу», — зазначає Михайло Коробко, син репресованого 1937 р. Генріха Гайстмана¹⁰.

«Чи знали ви, що коїться в Європі?»: передчуття, чутки та плітки напередодні війни. Очевидно, що неможливо навести точні показники чи підрахувати відсотки людей, які знали про нацистські злочини в Європі та переслідування там євреїв і які не знали нічого. У тих усних історіях, що ми аналізували, представлені обидві точки зору, іноді підкріплені доволі неочікуваними історіями-аргументами, як, наприклад, в оповіді Віри Ізмалкової: «Вони [німці] їхали велосипедами, хто мотоциклами, хто машинами. Але що дивно, знаєте, раптово — група євреїв. Десь шестеро, мабуть, одягнені у фраки, чуєте. Циліндри в них, із квітами вони зустрічали німців. Ми на власні очі бачили, ось. Нам трохи не забракло мови. А вони якусь зупинили машину, там сиділи якісь офіцери, а вони їм дарували квіти. Причому, от якби німці їх змусили, привели їх туди якось. А тут вони самі, старі, ось із такими пейсами, з квітами зустрічали. *От настільки ми геть нічого не знали, що роблять німці!*» (курсив мій — Г. Г.). Оповідачка далі наводить приклад сусіда єврея, у якого питали, чого він сидить і не їде з міста, на що той відповідав, що німці — культурний народ і вони нікого ображати не будуть. «Вони не вірили, можете собі уявити?». — емоційно закінчує цей епізод оповідачка¹¹.

Загалом незнання того, що відбувається в окупованих німцями європейських країнах, оповідачі пояснюють своїм дуже молодим віком на початок війни (адже дитині складно було самій розумітися на таких речах), досвідом своїх батьків та рідних, які «бачили німця» під час Першої світової війни і, як сказано в епізоді вище, вважали німців за «культурний народ», а також радянською пропагандою, яка про переслідування європейських євреїв нічого не повідомляла. Цікаву думку щодо останнього пояснення дає у своїй усній історії Яків Козлов: «дуже дивно, що радянська пропаганда говорила про те, як чинять із військовими, як із полоненими, як міжнародний Червоний Хрест втручається, але жодного слова про євреїв. Може, це якась домовленість, *сепаратна угода про геноцид* (курсив мій — Г. Г.). Не було ніякої конкретики. Мій батько обов'язково зреагував би на це»¹². Про відсутність цієї теми в радянській пропаганді говорить також Костянтин Мірошник, проте аргументує це в інший спосіб. На пряме питання інтерв'юера, чи була

¹⁰ Михайло Коробко (Гайстман). USC Shoah Foundation Institute, код інтерв'ю 50144 —, 10 червня 1998 р., Київ, Україна.

¹¹ Віра Ізмалкова. USC Shoah Foundation Institute, код інтерв'ю 43218 — 55, 16 квітня 1998 р., Київ, Україна.

¹² Яків Козлов. USC Shoah Foundation Institute, код інтерв'ю 45032 — 55, 4 червня 1998 р., Київ, Україна.

навна до війни єврейська тема в засобах масової інформації, відповів так: «Не було її абсолютно, тому що мова йшла про те, що... про радянський народ. Одне значення для всіх категорій, націй. Тому в ці напружені часи ніяких міжнаціональних непорозумінь не брали до уваги, бо все для фронту, усе для перемоги, неподільний радянський народ захищає себе»¹³.

Проте про повну відсутність теми переслідування євреїв після приходу Гітлера до влади говорити некоректно. Ті оповідачі, які знали, як нацисти поведуться з євреями та були готові до переслідувань, своїми знаннями завдячували насамперед книжкам і фільмам, а також повідомленням від людей, які з'являлися з західних кордонів: «звідти стали приходити люди, і я на власні очі бачила, що людина казала «я бачила біженців, євреїв з Польщі йшли, з цієї України». І вона розповідала такі речі, що треба звідти тікати, що німці чинять розправи над євреями, і деякі євреї чкурнули сюди в Україну. Я бачила цих людей. Вірити в те, що німці були виховані люди, порядні, культурні, могли тільки дурнувати. При владі був фашизм. Ми бачили стрічку «Професор Мамлок», ми бачили, як прекрасного хірурга по сценарію, через те, що він єврей, вигнали з лікарні, і вже зрозуміли, що у фашистів іде така політика геноциду, ми вже це розуміли, хоча вдома мама не дуже тямала, але ми вже бачили фільм. І до нас потрапляли чутки, що в Німеччині з євреями дуже погано чинять»¹⁴. Згадується в усних історіях також фільм «Родина Оппенгейм», котрий, разом із стрічками «Професор Мамлок» та «Болотні солдати» були зняті у 1930-х роках на хвилі антифашистської радянської пропаганди. Реліз названих стрічок удома та за кордоном, пише у своїй книзі «Фантом Голокосту» Ольга Гершензон, майже збігався в часі з нацистськими погромами, що робило ці стрічки неочікувано своєчасними. Рецензії на ці фільми з'являлися на тих самих газетних сторінках, що й повідомлення про звірства нацистів та протести проти них¹⁵. Але в будь-якому разі масової масакри, розстрілу тисяч осіб у одному місці за дуже короткий проміжок часу не міг собі уявити ніхто, навіть попри чутки щодо перших страт, які відбувалися вже на території окупованої України після входження німецьких частин влітку 1941 р. Так, наприклад, Віра Белопольська¹⁶ говорить про мати, яка приїхала до Києва з Білої Церкви та розповідала про страти євреїв, що відбувалися там у серпні, Любов Остапенко¹⁷ згадує, що батько, котрий працював на залізниці, переповідав чутки про те, що німці розстрілюють євреїв у Фастові. Про Фастів згадує й Ганна Венгловська, коли описує реакцію населення на ходу євреїв 29 серпня: «Я подумала: „Ну куди їх можуть гнати?“. А один мужик каже: „Туди, куди й нас гнали“. Я кажу: „Де?“. Він каже: „У Фастові на кладовищі побивали». Я кажу: „Та що ви таке кажете? У вас там у Фастові трохи, а тут он скільки, куди ж їх будуть“»¹⁸.

«Усіх євреїв зібрати, і вони пойдуть на землю Обітовану»: переказ як переповідання почутого. У контексті розгляду історій та згадок свідків трагедій Бабиного Яру ми звернули увагу на те, що поряд із розлогими оповіданнями існують також коротенькі повідомлення дуже загального характеру, котрі є помилковими фактологічно, але насичені тими змістами, у яких проявляється опосередковане усвідомлення певної ситуації, розуміння і трансляція знання про подію вже на рівні не індивідуальної, а колективної пам'яті, чи радше фольклорного переказу як переповідання того, про що лише чув, але не брав особистої участі. Буквально в кількох реченнях ці свідчення містять основні сенси трагедії: наказ, що його розвісили німці, наказ іти з усіма речами, який не залишав свободи вибору, величезну травму, що її масова стра- та в Бабиному Яру справила на людей та місто. Нижче наведемо два приклади таких переказів як переповідання почутого, а не переживання особистого:

«Початок зими. Уже німці почали скрізь хазяїнувати. Уже скрізь були оголошення. На сірому папері надруковано було: «Усі „жиди“ міста Києва з найкращими речами збирайтеся. Місце збору — Бабин Яр. Вас будуть відправляти в кращі місця проживання». Ну а потім стало відомо, що людей цих розстрілюють, які прийдуть до Бабиного Яру. У Києві стала така тиша, що стало чути, як муха летить. Зовсім тихо було в Києві. Люди мовчали, не розмовляв ніхто ні з ким»¹⁹.

Інший приклад: «Вони прийшли, почали розміщати оголошення. Це ще й по радіо оголошувати почали. Шо оголошуємо, усіх євреїв зібрати в Бабиному Яру, і вони пойдуть на Обітовану землю. Ну, багато хто погодився, звичайно. Оголошення розміщали скрізь, тож могли всі читати. Але, звичайно, багато людей ішли туди просто за оголошенням. А потім їх роздягали, все в них забирали, вже готувалися до того, щоб їх стріляти. А потім, уже коли люди не хотіли йти туди, до Бабиного Яру, вже відчули що їх там розстрілюють, і припинили ходити. Так їх на віз, на коняку посадють, і везуть, повний віз до Бабиного Яру. Там уже в них не запитували нічого, а роздягали й до яру шикували їх. Та, звичайно, деякі люди зомлівали, не встигали їх розстріляти, а деяких розстрілювали. Коли одна жінка звідти втекла, була ніч, і її не розстріляли. Так вона втекла гола до людей, і люди її одягли і врятували, вона врятувалася, ця жінка. Так вона весь час ходила і кричала «Гааааа», «Гааааа». А люди на неї дивилися і говорили: «Це вона побувала в Бабиному Яру». Це значить нервова система в неї»²⁰. Подібні практичні заняття з усними історіями ще тільки розпочато, але вони вже засвідчили щирий інтерес студентів до роботи з розшифровки та індексації інтерв'ю, до обговорення результатів їхнього аналізу та перших спроб написання дослідницьких есе.

Гелінада Грінченко,

д.і.н., професор кафедри українознавства

ХНУ ім. В. Каразіна

(м. Харків)

¹³ Костянтин Мірошник, там само.

¹⁴ Надія Ізмалкова, там само.

¹⁵ Див.: Olga Gershenson. The Phantom Holocaust: Soviet Cinema and Jewish Catastrophe. — Rutgers University Press, 2013. — Р. 13–14.

¹⁶ Віра Белопольська. USC Shoah Foundation Institute, код інтерв'ю 44838 —, 21 травня 1998 р., Київ, Україна.

¹⁷ Любов Остапенко. USHMM, код інтерв'ю RG-50.575*0051, 3 серпня 2008 р., Київ, Україна.

¹⁸ Ганна Венгловська (Петрусь). USC Shoah Foundation Institute, код інтерв'ю 47458 — 55, 2 вересня 1998 р., Київ, Україна.

¹⁹ Віктор Березін, там само.

²⁰ Валентина Сукало. USHMM, код інтерв'ю RG-50.575*0049, 2 серпня 2008 р.

Перспективи розвитку освітніх заходів для вчителів:

на прикладі аналізу форм оцінювання деяких проектів УЦВІГ

Готуючись до цьогорічного круглого столу, ми вирішили провести аналіз деяких форм оцінювання проектів Українського центру вивчення історії Голокосту (УЦВІГ) для вчителів. Семінари проходять у досить інтенсивному ритмі, і дуже рідко вистачає часу на комплексний аналіз форм зворотного зв'язку, порівняння різних проектів між собою. Тож наступний текст є спробою такого аналізу з метою визначення перспектив розвитку викладання історії Голокосту, розуміння потреб аудиторії та еволюції цих потреб, їх динаміки.

На цьому етапі для аналізу було відібрано 267 анкет з різних проектів УЦВІГ для вчителів за 2010–2015 роки. Основу склали анкети учасників щорічного семінару (з 2013 року семінару-школи) з історії Голокосту в Україні та проблем викладання цієї тематики в школах України та проекту «Захистимо пам'ять», переважно 2013–2015 роки, але також і кількох інших програм УЦВІГ. Майже усі вчителі на момент заповнення анкет брали участь у наших проектах вперше. Респонденти являють собою досить різноманітну аудиторію з точки зору віку, стажу (від 2 місяців до 40+ років) та регіонального розподілу. Близько 70% — жінки.

При опрацюванні даних варто зважати, у першу чергу, на різну спрямованість семінарів, різних тематичних фокусів і завдань кожного з проектів. Це значно ускладнює опрацювання і класифікацію даних. З тим, обробивши усі анкети, вдалося визначити чотири сфери, стосовно яких можна зробити певні узагальнення та простежити перспективи. А саме:

- Теми, що викликають особливу цікавість у аудиторії;
- Питання, які лишилися відкритими або Питання, яким варто приділити більшу увагу;
- Стимул до дії: «після участі в проекті я зроблю...»;
- Пропозиції (а) загального характеру та (б) конкретні змістовні до організації заходів або Потреби учасників.

Перелік нижче подає теми, перераховані учасниками як особливо цікаві, у порядку зменшення кількості згадок. Теми, подані через кому в пункті 22, згадали лише 1–2 рази.

Теми, що викликають особливу цікавість у аудиторії:

1. Регіональні дослідження/локальна інформація;
2. Питання коренів антисемітизму, шляхів протидії;
3. Різні форми та методи викладання / типи джерел та особливості їх використання;
4. Праведники народів світу;
5. Пропаганда, німецьке суспільство і Голокост, ідеологія нацизму, антиєврейські закони;
6. Голокост та інші геноциди;
7. Права людини, протидія дискримінації та ксенофобії;
8. Колаборація;
9. Виховання толерантності;
10. Історична пам'ять;
11. Опір;
12. Література та мистецтво;
13. Історія євреїв до Голокосту;

14. Українсько-єврейські стосунки;
15. Стереотипи та упередження;
16. Порівняння тоталітарних режимів;
17. Виживання;
18. Геноцид ромів;
19. Гетто;
20. Радянський антисемітизм;
21. Вшанування пам'яті / візити до меморіальних місць;
22. Табори смерті, історіографія, пасивність світу під час Голокосту, вплив на створення Ізраїлю, ставлення християнської церкви, повернення до життя після Голокосту, діти в Голокості.

Узагальнюючи отриманий рейтинг, бачимо, що серед найбільш поширених тем прогнозовано переважають сфери, пов'язані з професійною діяльністю вчителів (напр.: методи викладання) та їх безпосереднім оточенням (напр.: регіональні дослідження).

Разом з тим можна вказати і на більшу популярність «позитивних», або неконфліктних тем. Серед них інформація про Праведників народів світу, давні корені нетерпимості до євреїв, питання, пов'язані з німецьким суспільством та змінами в ньому. Тобто питання, які не викликають внутрішнього конфлікту, можуть сприйматися з гордістю (напр.: Праведники) або цілком нейтрально як «щось, що траплялося з кимось іншим» (напр.: ідеологія нацизму, особливості пропаганди). Теми більш важкі до сприйняття (напр.: виживання), дискусійні (напр.: колаборація), проблемні (напр.: протидія ксенофобії) теж зустрічаються, але трохи нижче за рейтингом.

Учасники другої сесії: Є.Мороз, А. Подольський (модератор), Н. Уфімцева, В. Бобров, М. Тяглий

Цікаво, що поряд з загальними темами бачимо і досить спеціальні запити (напр.: ставлення церкви, життя в гетто) — що, на мою думку, пов'язано з високою мотивацією учасників та стабільним ростом їх попередніх знань і рівня підготовки до участі в семінарі. Подальші докази цього побачимо і при розгляді наступних пунктів.

Частина тем відображає загальні тенденції в сучасному українському суспільстві. Саме на 2013, 2014–2015 роки припадає стійкий ріст зацікавленості такими темами як Голокост та інші геноциди, права людини, історична пам'ять, порівняння тоталітарних режимів та деякими іншими (у таблиці виділені курсивом). Теми з викладання

історії Голокосту та обговорення складних питань проходять з включенням у контекст більш загальних, сучасних проблем, дозволяють пов'язати історію та сучасність, усвідомити важливість теми саме в сучасних українських реаліях, порівняти (саме порівняти, а не прирівняти) схожі та відмінні історичні процеси і події.

Загалом, список перерахованих тем досить широкий, навіть за умови максимального комбінування і узагальнення; важко піддається класифікації. Це може бути наслідком зокрема відсутності попередньої структурованої, систематичної підготовки вчителів. Коли кожен дізнається про різні аспекти теми самостійно, виходячи з власних потреб, а отже і запити має цілком індивідуальні.

На користь цієї думки свідчать і відповіді в рамках другої сфери, де ми наважилися робити узагальнення — Питання, які лишилися відкритими // Питання, яким варто приділити більшу увагу.

За схожим алгоритмом спочатку подамо таблицю з переліком тем у порядку зменшення кількості згадок. Темі, подані через кому в останньому пункті згадали 1–2 рази.

Питання, які лишилися відкритими // Питання, яким варто приділити більшу увагу:

1. Єврейська культура, релігія, історія;
2. Регіональні аспекти;
3. Опір;
4. Місця пам'яті та комеморативні практики;
5. Інші жертви;
6. Література та мистецтво;
7. Українсько-єврейські взаємини;
8. Закордонний досвід;
9. Гетто;
10. Порівняння тоталітаризмів;
11. Повернення до життя після Голокосту;
12. Пропаганда;
13. «Спостерігачі»;
14. Використання євреїв як виконавців/співучасників Голокосту (юдєнрати, зондеркоманди);
15. Голокост та інші геноциди;
16. Колаборація;
17. Протидія ксенофобії, антисемітизму, дискримінації;
18. Виховання толерантності;
19. Витоки нацистської ідеології;
20. Праведники, радянський антисемітизм, витоки антисемітизму, психологічні аспекти, причини Голокосту, пасивність світу під час Голокосту, шляхи виживання, табори смерті, статистичні дані, соціологічні дослідження, хронологічні питання, жінка і Голокост, методи роботи, різнопланові підходи, багатоаспектність викладання.

Інтерпретуючи цю таблицю, не можна не звернути увагу на повтори й збіги з попереднім списком. Це пов'язано, насамперед, з високим рівнем цікавості до певних тем (напр.: регіональні аспекти, українсько-єврейські взаємини, пропаганда тощо), коли жодна лекція сама по собі не здатна задовольнити учасника. Крім того, як вже зазначалося на початку, різні проекти УЦВІґу мають різну спрямованість і тематичних фокус. Разом з тим бачимо і чіткі відмінності. Якщо відкинути деякі запити, котрі не стосуються безпосередньо сфери професійної діяльності УЦВІґ (напр.: бажання дізнатися більше про єврейську культуру або релігію), то маємо перелік дуже конкретних

(навіть порівняно з попереднім списком) питань. Частина менш «популярних» запитів з першої таблиці тут значно вище за рейтингом, що свідчить про бажання учасників розбиратися в темі глибше і детальніше. Оскільки рівень досвіду, начитаності учасників стабільно зростає, то задля задоволення їх потреб виникає потреба в спеціальних, на противагу узагальненим, семінарах з конкретних питань. Як-от регіональні аспекти історії Голокосту, єврейський опір, комеморативні практики, інші жертви нацизму, порівняння злочинів тоталітарних режимів тощо. На додачу, з'являється запит на зовсім конкретні теми, щодо яких досить мало інформації та спеціалістів-істориків і методистів (напр.: психологічні аспекти, жінка і Голокост та інші теми в таблиці курсивом). Це наштовхує на думку про перспективні теми для наукових досліджень. Адже в деяких випадках гостро відчувається нестача спеціалістів.

Задля кращого розуміння перспектив розвитку освітніх програм для вчителів варто також дослідити, як отримана інформація стає їм у нагоді. У третій сфері — Стимул до дії: «після участі в проекті я зроблю...» — узагальнення зробити було легше, зрештою сфера професійної діяльності респондентів однакова. Але й тут можна зробити цікаві спостереження. Отже, отримані відповіді уклалися в наступну таблицю, так само за спадом популярності.

Стимул до дії: «після участі в проекті я зроблю...»:

1. Дослідницьку роботу, зберу місцевий матеріал;
2. Буду проводити уроки, позакласні заходи, церемонії пам'яті;
3. Буду опікуватися меморіальним місцем;
4. Організую зустрічі зі свідками;
5. Активізую роботу з учнями, колегами, батьками учнів;
6. Напишу тексти для фахових та інших видань;
7. Розроблю курс;
8. Візьму участь у секції МАН;
9. Проведу покази тематичних фільмів та обговорення;
10. Тематичні виховні години.

Перш за все треба прокоментувати, що перевірити виконання цих «зобов'язань» неможливо. І, звісно, не всі, хто написав щось із згаданого вище, насправді виконують те, що написали (або так, як написали) — у тому числі і з поважних причин. До того ж багато учасників активні і до участі в наших семінарах, з власної ініціативи, а участь допомагає їм підвищити якість власної діяльності. Разом з тим, постійний зв'язок з учасниками після проведення проектів дозволяє підтвердити більшість з перерахованого вище.

А вище ми можемо побачити широке поле діяльності, у якому крім безпосередніх професійних обов'язків (напр.: проведення уроків, позакласних заходів), з'являється багато додаткових пунктів. Найголовніше, що багато з зазначеного показує, що учасникам потрібен стимул, поштовх, просто дружня підтримка для того аби почати/поглибити збір даних і роботу «на місцях» з місцевими мешканцями. А це стимулює повернення пам'яті та збереження залишків єврейської історії та культури, які ще не зникли, але затерті часом і недбалістю.

Окремо хотілося б зазначити про бажання невеликої кількості учасників готувати публікації для фахових видань. Таких публікацій і справді замало, тож під час семінарів варто більше зважати на стимулювання такої активності.

Завершити аналіз анкет хотілося б розглядом пропозицій учасників та їхніх прямо і непрямо названих потреб.

Пропозиції (а) загального характеру та (б) конкретні змістовні до організації заходів // Потреби:

- Проведення освітньої та просвітницької роботи;
- Співпраця з ІППО;
- Робота зі студентами старших курсів;
- Запрошувати вчителів різних предметів;
- Розробляти факультативи;
- Проводити роботу з батьками;
- Більше розглядати конкретні визначні особистості;
- Більше відвідань місць пам'яті та історичних місць;
- Більше усної історії;
- Створення циклу передач, відео лекторію, циклу статей у фаховому виданні;
- Більше часу.

У цій частині потреба в додаткових коментарях менша, тож зосередимося лише на кількох зауваженнях. По-перше, можемо простежити потребу учасників у систематичному підході до дослідження та викладання теми, щоб «на-

вчання» проходило на різних рівнях, проводилося різними організаціями для різних цільових груп. Згадка, наприклад ІППО, дозволяє припустити і бажання більшої легітимації теми в суспільстві чи принаймні професійному колі — аби інформація йшла не лише через НДО, але й через цілком «офіційні» структури. Справедливості заради хотілося б зазначити, що цей процес вже кілька років набирає обертів, і інститути післядипломної педагогічної освіти стали значно більше співпрацювати з НДО та проводити освітні заходи з історії Голокосту самостійно. Потреба в легітимації простежується також і в побажанні підготувати цикл передач, відео лекторій, цикл статей у фаховому виданні тощо. На додачу це свідчить і про необхідність мати «готові до вживання» матеріали для різних випадків. Зазначення вчителів інших предметів говорить про ріст популярності міждисциплінарних підходів, але також про потребу учасників у «однодумцях», котрі могли б їх підтримувати, зокрема в педагогічному колективі.

Віталій Бобров,
координатор освітніх програм УЦВІПу (м. Київ)

✍ МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ

У цій рубриці ми з приємністю друкуємо матеріали, що надійшли до Українського центру вивчення історії Голокосту від наших колег, викладачів, істориків про те як вшановували пам'ять жертв Голокосту цього року в різних навчальних закладах та громадських інституціях в Україні та про державне вшанування в Німеччині. Також ця рубрика пропонує науково-популярну розвідку нашого колеги з Білорусі, історика **Александра Грахоцького** щодо проблематики спільної європейської пам'яті про жертви націонал-соціалізму та пострадянські та європейські підходи та ставлення до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту (*International Holocaust Memorial Day*).

27 січня в Миколаївській ЗОШ І–ІІІ ст. №29 пройшла година пам'яті «Голокост — лихо століття». На захід запросили представників єврейської громади. Продовженням співпраці став приїзд до нашої школи молодіжного клубу єврейської культури, а саме театральної студії «НОЕК», під керівництвом режисера Олексія Павлищева. 18 лютого вони представили учням та вчителям школи виставу «Трагедія, котрою дозволили проізоити» за мотивами поеми А. Галича «Кадиш».

Фрагмент вистави

Сюжет цієї п'єси, безумовно, можна назвати драмою-трагедією. Лікар-педіатр, педагог Януш Корчак, засновник і керівник знаменитого «Будинку Сиріт», автор книг з педагогіки, під час Другої світової війни загинув у газовій камері разом зі своїми вихованцями з школи-інтернату «Будинок сиріт» у Варшаві в таборі смерті Трєблінка.

Актори талановито відтворили образи своїх героїв. Вистава нікого не залишила байдужими. Жахиття газових камер, страшні тортури, не шкодували нікого: ні дорослих, ні дітей... Нацисти прирекли нещасних дітей на загибель. Коли Янушу Корчаку запропонували вибір: життя без дітей або смерть разом з дітьми, він без вагань і сумнівів вибрав смерть. На очах учнів та вчителів бриніли сльози, вони наскільки пройнялися грою акторів, що не стримували своїх емоцій. Вистава учням дуже сподобалася і глядачі мали змогу особисто поспілкуватися з акторами. «Людське життя — найвища цінність і ніхто не має права на нього зазіхати. У будь-яких обставинах ми повинні залишатися людьми» — лунав заклик акторів до глядачів.

Сучасна школа повинна давати не тільки міцні знання, а й виховувати моральні якості в дітей, толерантне відношення один до одного, повагу до історії, справжніх патріотів своєї Батьківщини. Збереження історичної пам'яті — є гарантією не повторення подібної трагедії в майбутньому. Саме до цього прагне педагогічний колектив нашої школи.

До молодих вчителів хочеться звернутися словами головного героя вистави: «Щоб стати справжнім вихователем

дітей, треба віддавати їм своє серце». Педагогічний та учнівський колектив висловлює подяку акторам та режисеру вистави за незабутні враження та неперевершену гру.

*О.М. Кузнєцова.,
вчитель української мови і літератури,
ЗОШ І–ІІІ ст. № 29 (м. Миколаїв)*

27 січня Черкаська спеціалізована школа № 17 вшанувала День пам'яті жертв Голокосту. Одинадятикласники, які відвідували факультатив «Історія та уроки Голокосту», разом із своїми вчителями історії Бунякіним Д.В. та Коломієць Л.А. підготували виставку плакатів та літератури, інформаційні повідомлення, презентації для виховних годин школярам 5–9 класів.

У травні минулого року, до дня народження Олександри Шулежко, В. Качур познайомив мешканців Черкас зі своїм документальним фільмом «Олександра Шулежко. Доля Праведниці». Колектив школи, як учасник проекту з дослідження історії Голокосту, отримав від автора диск із записом фільму.

27 січня для колективу школи були проведені педагогічні читання, присвячені вшануванню жертв Голокосту. Вчителі переглянули фільм про Олександру Шулежко та обговорили його. Виступаючи перед вчителями, директор школи Д.В. Бунякін підкреслив необхідність збереження пам'яті про трагедію єврейського народу, для запобігання в майбутньому повторення таких жахливих подій.

У цей же день телеканал «Рось» презентував передачу, присвячену Дню пам'яті жертв Голокосту. До студії були запрошені почесний краєзнавець В.Б. Страшевич, директор Черкаського обласного архіву Т.А. Клименко, директор Черкаського благодійного Фонду Хесед Дорот Д.М. Співаковський, учитель історії Черкаської спеціалізованої школи № 17 Л.А. Коломієць та учениця 11-Б класу школи Віталія Чупринюк. Під час зустрічі були презентовані книги, статті, малюнки, матеріали обласного архіву, присвячені цій пам'ятній даті.

Коломієць Л.А. відзначила участь школи в проєкті «Історія та уроки Голокосту», пригадала враження від семінарів, організованих Українським центром вивчення історії Голокосту, які проводились у Єрусалимі, Любліні та Парижі, організацію краєзнавчих екскурсій «Єврейська історія Черкас», поділилась досвідом роботи з учнями за «Навчальними матеріалами з протидії дискримінації, расизму й антисемітизму».

Учитель розповіла про створення з ініціативи директора школи Бунякіна Д.В. музейної Світлиці військових звитяг народу України, у якій розміщена експозиція, присвячена вшануванню пам'яті жертв Голокосту. Учениця В. Чупринюк поділилась враженнями від написання та презентації своєї дослідницької роботи «Доля дітей у період Голокосту» розповіла про підготовку та участь старшокласників у виставці «Голодомор, Голокост, ГУЛАГ — трагедії ХХ століття на українській землі. Злочини тоталітарного режиму проти народу та людини». Ці заходи нікого не залишили байдужими, змусили замислитись про наше минуле, сьогодення та майбутнє.

*Лариса Коломієць, вчитель історії
Черкаської спеціалізованої школи № 17*

На базі КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» 27 січня 2016 року відбувся круглий стіл, присвячений Міжнародному дню пам'яті жертв Голокосту. Учасниками заходу були методисти, слухачі курсів підвищення кваліфікації вчителів історії, правознавства та етики, педагоги загальноосвітніх навчальних закладів м. Херсона та області, працівники академії, представники громадськості. Модераторами круглого столу були викладачі академії — Людмила Назаренко, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики виховання, Тетяна Асламова, викладач кафедри теорії і методики викладання суспільствознавчих і гуманітарних дисциплін, завідувач науково-методичної лабораторії історії, правознавства та етики.

Ресурсним центром академії з питань вивчення історії Голокосту було підготовлено виставку видань з тематики круглого столу. У підготовці до заходу було використано матеріали Українського центру вивчення історії Голокосту,

Виступає Т. Асламова

навчальні розробки, люб'язно надані Домом Ванзейської конференції (Німеччина), відеосвідчення з архіву візуальної історії та освіти Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії (США). Важливим для учасників був виступ отця Костянтина, протоієрея, клірика Свято-Духівського кафедрального собору Української православної церкви міста Херсона — «Єврейське питання у світлі православного Біблейського богослов'я (До проблеми витоків антисемітизму)» — який змістовно і аргументовано висловив позицію православної церкви до «одвічної винуватості» єврейського народу, а також акцентував увагу на значущості збереження історичної пам'яті про трагічні події Другої світової війни та актуальності запобігання ксенофобії, расизму і ворожнечі в сучасному світі.

З повідомленнями про роботу з учнями щодо вивчення історії Голокосту, про проведення тематичних виставок з даного питання, про міжнародний досвід вшанування пам'яті жертв Голокосту виступили випускники програм навчання в Міжнародній школі меморіалу Яд Вашем (Ізраїль) учителі — Надія Колпаченко (Цюрупинська СЗОШ № 2), Наталя Горбачова (Цюрупинська гімназія), Лілія Решетняк (Солонцівська ЗОШ Цюрупинського району).

Учасники круглого столу ознайомилися з історію розстрільного Голокосту в Україні, процесом створення системи таборів смерті, зі свідченнями людей, які пережили Голокост, обговорили питання відповідальності за збере-

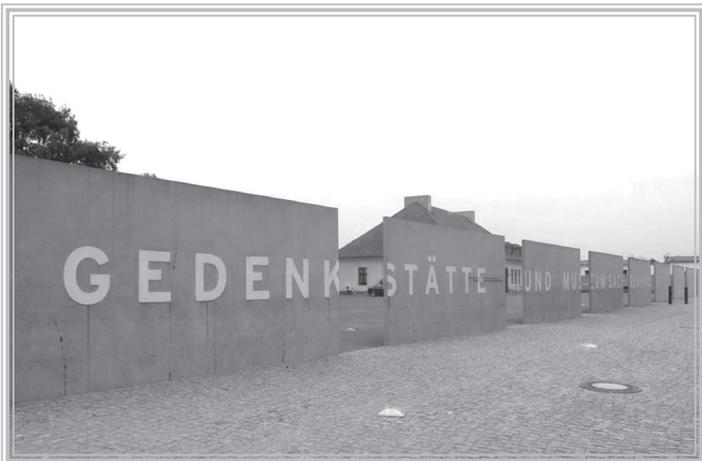
Учасники круглого столу

ження історичної пам'яті. Також зазначили, що пам'ять про трагедію людей, яких винищували за расовими, національними і культурними ознаками, повинна зберігатися заради запобігання подібних дій у майбутньому.

Джерело:
офіційний сайт КВНЗ «Херсонська академія
неперервної освіти www.academy.ks.ua/?p=7871

З 22 по 27 січня 2016 р. відбувалась щорічна молодіжна зустріч *Jugendbegegnung* у Берліні, організована німецьким Бундестагом. Цей захід був приурочений роковинам пам'яті жертв нацизму, які відзначають 27 січня на найвищому державному рівні. У цій зустрічі взяло участь 80 молодих людей з багатьох країн: Німеччини, Франції, Польщі, України та ін. Темою цього року було примусова праця в роки Другої світової війни.

Учасники зустрічі мали змогу відвідати меморіал Міттельбау-Дора (*KZ-Gedenkstätte Mittelbau-Dora*), що знаходиться в Нордхаузені, Тюрингія, а також документальний центр Шоневайд (*Dokumentationszentrum NS-Zwangsarbeit Berlin-Schöneweide*) у Берліні. Слід зазначити, що перебування в цих місцях було дуже інформативним, оскільки поряд із екскурсіями було прочитано багато лекцій з даної теми, а також підготовлено цікаві завдання для учасників проекту, які мали на меті залучити кожного до роботи, спільно аналізувати матеріал, формулювати власні

міркування та висновки.

На мою думку, необхідно наголосити на одній важливій дискусії, яка проходила в кожній групі дуже емоційно. Учасникам запропонували кілька професій: пекар, водій поїзда та ін., імен відомих людей, які були членами НСДАП тощо. Серед них ми мушили вибрати тих, які були непричетними або навпаки, брали активну участь у організації примусових робіт. Варто зазначити, що поняття «винний» та «невинний», у кожного асоціювалось з своїми власними критеріями, тому дійти до спільної згоди вдалося не відразу. Не менш цікаво проходили заключні обговорення в кінці дня в групах, де кожен міг висловити свою думку з приводу того, що він дізнався сьогодні.

Кульмінаційним моментом всього проекту, на мій погляд, була зустріч з людьми, які були примусовими робітниками і пережили всі жахіття війни та перебування в концентраційних таборах. Їхні історії надзвичайно цікаві та проникливі аж до глибини душі, не раз викликали сльози у своїх молодших слухачів, які на власні очі могли побачити жертв та почути розповіді цих мужніх людей. Дуже важливим є той момент, що ці герої не мають у своїх серцях злоби до власних катів, які знущалися над ними. На мою думку, цей факт заслугує на величезну повагу та є прикладом наслідування для нашого покоління.

Завершальним етапом нашої зустрічі була урочиста година пам'яті в залі засідання Рейхстагу, де відбулося вшанування всіх жертв нацизму, а також розмова учасників проекту з Бундспрезидентом Норбертом Ламмертом та Рутою Клюгер, відомою письменницею, науковцем, яка так само пережила перебування в концентраційному таборі.

Таким чином, цей проект, який об'єднав під спільною метою велику кількість молоді з різних країн, став вагомим кроком вперед у питанні розвитку політики пам'яті. На мою думку, ця зустріч — міст між поколіннями, який допоміг зрозуміти причини страшних подій минулого, та зберіг згадку про велику кількість жертв. Проте, найголовніший урок, який, на мій погляд, взяв кожен учасник проекту для себе полягає в тому, щоб за будь-яку ціну не повторились ці жахливі сторінки історії знову в майбутньому.

Андрій Афтанас,
представник України на Молодіжній
зустрічі в Бундестагу,
ЛНУ ім. Івана Франка

З 22 по 27 січня 2016 р. відбувалась щорічна молодіжна зустріч *Jugendbegegnung* у Берліні, організована німецьким Бундестагом. Пам'ять про злочини нацистів є одним із визначальних факторів, трагічні сторінки історії треба пам'ятати, щоб у майбутньому вони ніколи не повторювались.

У молодіжній програмі обміну взяло участь понад 80 молодих людей з усієї Європи: Франції, Польщі, Чехії, Німеччини і України. Протягом обміну молоді люди мали змогу відвідати меморіал Міттельбау-Дора (*KZ-Gedenkstätte Mittelbau-Dora*), що знаходиться в Нордхаузені, у Тюрингії, а також документальний центр Шоневайд (*Dokumentationszentrum NS-Zwangsarbeit*

Berlin-Schöneweide) у Берліні. Кожне з цих місць мене вразило, своєю атмосферою в якій перебували в'язні концтаборів, розпорядком дня і побут але і наочні документи, фотографії, статистика починають наводити на глибокі роздуми. Розуміння того, що табори для примусових працівників були реальністю приблизно для 20 мільйонів чоловік майже з усієї Європи просто лякають. Під час Другої світової війни примусово від'їжджали на роботу до нацистської Німеччини або країн які були окуповані нею люди серед яких було близько 4600000 військовополонених і 1700000 ув'язнених з концентраційних таборів (KZ). Найбіль чисельною групою були примусових робітників (Zwangsarbeit) з Радянського Союзу, Польщі та Франції. Скільки підневільних робітників загинули під час Другої світової війни і досі точно сказати не можливо.

Протягом усього освітнього курсу учасники дізналися багато цікавої і нової інформації оскільки поряд із екскурсіями, переглядом кінохронік були прочитані лекції, а також були підготовлені цікаві завдання для учасників проекту в їхніх групах. У кожній групі проводились подумні дискусії, обговорення, кожен учасник групи повинен був висловити власну думку і обґрунтувати власну позицію, що до запропонованої теми.

На мій погляд подібні завдання дають змогу глибоко проаналізувати, обговорити і навчитись новому, адже тільки в дискусії може народитися істина.

У моїй групі в меморіалі Міттельбау-Дора було запропоновано проаналізувати персони катів, жертв, цивільного населення поділивши навпіл підлогу і написавши зверху «винний», «не винний» у часники групи повинні були на хвилину стати суддями. Я вважаю, що подібні питання ставити можливо і не коректно. Адже, як ми можемо протиставити жертву до ката, як можна зрозуміти дії місцевого населення яке працювало обслуговуючим персоналом у таборі? Але насправді це завдання мало на меті одне, ми не можемо зараз нікого судити не катів, не жертв. Ці події є трагічними в людській історії. І в нас як у молодого покоління повинна лишатись пам'ять про зло яке вчинялося нацистами, щоб у майбутньому історія не повторювалась.

Мене особисто вразив документальний центр Шоневайд — це великий комплекс барачних споруд, площа якого обтягнута колючим дротом. Справжні бараки в яких мешкали примусові робітники майже не збереглися, але вони були реконструйовані і зараз вигля-

дають доволі автентично. Цікавим є те, що Шоневайд знаходиться в спальному районі Берліна, поряд не далеко вирує життя і знаходяться гральні дитячі майданчики, дитячий садок. Але ці всі моменти додають ще більшого трагізму, ці люди живуть біля історії. Я на хвилинку ніби перемістилася в часі і опинилася в цьому жахливому місці. Моя група з трьох осіб повинна була за допомогою документів, фото матеріалів, споминів мешканців бараку реконструювати життя і побут людей у Шоневальд. Ми безпосередньо в бараку маючи фото і спомини від першого лиця розповідали, хто де жив, з якої він країни. Це завдання було вражаючим і дуже емоційним. Адже опинитись у подібному місці і відчувти усі жахіття війни і життя примусових робітників стали для мене новим досвідом.

Проте як на мене одним із кульмінаційних моментів у нашому обміні стало те, що ми особисто змогли зустрітись з людьми які були примусовими робітниками. Мені випала нагода почути історію Анастасії Гулей з Києва (91 рік), мужність, сила волі і неймовірна життєрадісність цієї жінки захоплює. Переживши всі жахіття війни, Аушвіц, вона не перестає любити життя.

Заключним етапом мого Берлінського досвіду стала зустріч з Бундеспрезидентом Норбертом Ламмертом та Руттою Клюгер, відомою письменницею, науковцем, яка також пережила жахи концентраційних таборі.

Цей проект, який зумів об'єднати велику кількість молодих людей з усієї Європи і Америки дав змогу отримати нові знання і досвід, подивитися в очі Другій світовій війні, поспілкуватися з очевидцями цих жахливих подій, відвідати музеї і почути найкращих фахівців з даної тематики. Це і є колосальний досвід який нам надав німецький Бундестаг спільно з Українським центром вивчення історії голокосту.

*Аліна Коваль,
представниця України на Молодіжній зустрічі в Бундестагу,
аспірантка історичного факультету КНУ ім. Тараса Шевченка*

27 января в общеевропейской памяти

Спустя 70 лет после окончания Второй мировой войны интерпретация её событий по-прежнему вызывает споры между учёными, политиками, общественными деятелями и рядовыми гражданами. Несмотря на то, что все европейские государства однозначно осудили нацизм и признали Холокост, мемориальный разрыв между Востоком и Западом Европы остаётся колоссальным. Вопросы об асимметрии памяти и перспективах общеевропейской культуры памяти не теряют своей актуальности. В октябре 2015 г. Дортмундским и Минским Международными образовательными центрами была организована образовательная поездка для молодых историков и журналистов из Беларуси, Украины, России и Германии в Минск, Кшижову (Польша), Дрезден и Берлин. Целью такой поездки являлись совместные рассуждения над перспективами формирования общеевропейской культуры памяти о Второй мировой войне и её жертвах. Одним из посылов совместных дискуссий был тезис о том, что фундаментом для сближения культур могут стать памятные для европейцев даты (см. о поездке: [1]). Важное место среди таких дат, без всякого сомнения, занимает 27 января — Международный день

памяти жертв Холокоста. Исходя из этого, предпримем попытку определить место памятной даты 27 января в процессе формирования общеевропейской культуры памяти. Методологическую основу исследования составили работы классиков исследования памяти. Среди них необходимо назвать труды М. Хальбвакса, П. Нора, Д. Лоуэнталя, П. Хаттона, П. Рикёра, Я. и А. Ассман [2–8]. В этих работах теоретические аспекты памяти как социального феномена сочетаются с анализом конкретного фактологического материала, характеризующего прошлое и/или современное состояние, а также перспективы политики и культуры памяти в европейских государствах.

27-го января 1945 г. советские войска освободили комплекс немецких концентрационных лагерей и лагерей смерти Аушвиц-Биркенау, располагавшихся в районе польского города Освенцим. Аушвиц стал для всего мира символом террора, геноцида и Шoa (Холокоста). За период существования лагеря (с мая 1940 г. по январь 1945 г.) в Аушвице было уничтожено около 1 100 000 человек, из них около 960 000 составляли евреи из разных регионов Европы [9, s. 14]. В целом же, нацистская политика геноцида евреев унесла жизни порядка шести миллионов человек. Как отметил американский историк Тимоти Снайдер, почти половина из них погибла на оккупированных территориях СССР [10, с. 332].

Однако Катастрофа еврейского народа далеко не сразу нашла своё отражение в культуре памяти о Второй мировой войне. В Советском Союзе эта тема оставалась табуированной до начала политики Перестройки. В советской учебной и научной литературе трагедия евреев в годы войны подлежала забвению, не упоминалось и само понятие «Холокост» [11, S. 726]. Так, подготовленная в первые послевоенные годы коллективом советских журналистов под руководством И. Эренбурга и В. Гроссмана «Чёрная книга», сборник документов и свидетельств очевидцев о преступлениях национал-социализма против евреев на территории СССР и Польши, так и не получила санкции советских властей на издание. В 1948 г. набор книги был уничтожен. Впервые на русском языке «Чёрная книга» вышла в Иерусалиме в 1980 году. Затем её издали в Киеве в 1991 г. В России сборник был опубликован лишь в 2015 году [12].

Долгое молчание о трагедии советских евреев в годы Второй мировой войны было прервано поэмой Е.А. Евтушенко «Бабий Яр». Посетив в 1961 г. место, где осенью 1941 г. нацисты уничтожили почти всё еврейское население г. Киева (от 50 до 90 тыс. человек), поэт был потрясён отсутствием памятника погибшим. В тот же день Е.А. Евтушенко написал свою знаменитую поэму. 19 сентября 1961 г. поэма «Бабий Яр» была напечатана в «Литературной газете» [13]. Произведение вызвало широкий резонанс в советском обществе. Поэма получила негативную оценку официальных властей. Первый секретарь ЦК КПСС Н.С. Хрущёв обвинил писателя в искажении исторических фактов, отметив чрезмерное внимание автора к еврейским жертвам [11, S. 636]. После опубликования произведения главный редактор «Литературной газеты» Валерий Косолапов был уволен со своей должности [13]. Поэма Е.А. Евтушенко начиналась со слов «Над Бабьим Яром памятника нет». Монумент на месте трагедии появился лишь в 1976 г. Многофигурная композицию из

бронзы получила название «Памятник советским гражданам и военнопленным солдатам и офицерам Советской Армии, расстрелянным немецкими фашистами в Бабьем Яру». На памятной плите у монумента отмечалось: «Здесь в 1941–1945 годах немецко-фашистскими захватчиками были расстреляны свыше ста тысяч граждан города Киева и военнопленных». О массовых расстрелах еврейского населения города не говорилось ни слова. Монумент в Бабьем Яру не был исключением. Абсолютное большинство памятников, установленных в советское время на местах массового уничтожения евреев, указывали на гибель «советских граждан», не упоминая о национальной принадлежности жертв [14].

В Западной Европе массовое осознание Холокоста также не наступило одновременно с окончанием Второй мировой войны. В ФРГ в первые послевоенные десятилетия немцы, пережившие войну, предпочитали солидарно замалчивать историческую вину Германии, избегая постыдных воспоминаний о трагедии жертв нацизма. И только так называемое «поколение 1968 года», немецкие студенты, родившиеся уже после войны, в ходе студенческих протестов вступили в конфронтацию со старой профессурой, обвиняя последнюю в замалчивании памяти о жертвах национал-социализма и требуя критической переработки прошлого, осознания вины и степени соучастия каждой немецкой семьи в преступлениях нацистского режима [8, с. 16]. Уже спустя два года после начала студенческих выступлений (в 1970 г.) канцлер ФРГ Вилли Брандт во время своего визита в Польшу приклонил колени перед памятником жертвам Варшавского гетто, сделав первый шаг в сторону признания вины Германии за трагедию европейских евреев [15].

В первые послевоенные десятилетия героико-патриотическая память о Сопротивлении, победе над нацизмом не оставляла места воспоминанию о Шoa и в таких европейских странах, как Франция и Италия. Сфокусированность памяти о Второй мировой войне на героических нарративах была призвана содействовать восстановлению единства внутри французского и итальянского обществ и тем самым затемнить неприятные для национальных чувств воспоминания о режимах Виши во Франции и Муссолини в Италии. Отход от чрезмерной героизации памяти начался в 1970–80-ые годы, когда новые поколения францу-

Александр Грахоцкий

зов и итальянцев обратились к наиболее болезненным для коллективного сознания эпизодам национальной истории, таким как коллаборационизм и соучастие соотечественников в геноциде евреев и цыган. Французский историк Пьер Нора объясняет такой поворот окончанием эпох «памяти-нации» и «памяти-гражданина», отличавшихся крепкими национальными чувствами и чрезмерной гордостью, способной вдохновлять идеи великодержавия. По мнению историка, краеугольным камнем современной эпохи «памяти-наследия» выступают трагические события, воспоминания о жертвах и массовое осознание ответственности за наиболее травматические, ранее замалчиваемые эпизоды истории Второй мировой войны [3, с. 53, 55–59].

Так, послевоенные поколения европейцев энергично принялись за создание новой мемориальной культуры: память о жертвах Шоа увековечивалась в памятниках, музейных экспозициях, кинофильмах и других произведениях искусства [8, с. 16]. С конца 1970-х годов Шоа становится важнейшим элементом не только памяти, но и западноевропейской идентичности [16, с. 127]. Новые импульсы для формирования общеевропейской культуры памяти дало окончание Холодной войны, падение «железного занавеса», объединение Германии, распад Восточного блока и СССР, расширение Европейского Союза. Однако череда перечисленных событий не привела к автоматическому формированию общей памяти. На обломках советской культуры памяти формировались национальные нарративы восточноевропейских государств [16, с. 127–128]. В России и Беларуси национальные конструкты по-прежнему продолжают базироваться на героической культуре памяти о Великой Отечественной войне [11, S. 646 — 665, 748 — 750]. В балтийских государствах и в бывших странах так называемой «народной демократии» (например, в Польше, Чехии, Венгрии, Румынии) в фокусе культуры памяти оказался не Холокост, а жертвы сталинских репрессий [16, S. 127]. Так же и в Украине память о жертвах Холокоста зачастую отходит на второй план на фоне воспоминаний о трагедии Голодомора [11, S. 721–729].

Вопрос о необходимости гомогенизации памяти о Шоа на пространстве Европейского Союза встал в 1990-е годы. 3 июля 1995 г. Европейский парламент принимает резолюцию, в которой отмечалась проблема подъема расизма, антисемитизма и ксенофобии в европейских обществах. Как одна из мер противодействия этим негативным явлениям, в резолюции рекомендовалось учреждение во всех государствах-членах ЕС дня памяти жертв Холокоста [17].

В 1996 г. по инициативе федерального президента Романа Херцога 27 января (день освобождения узников Аушвица) был объявлен в Германии официальным Днём памяти жертв национал-социализма. Алейда Асман в своей монографии описала перформанс, организованный немецким художником Хорстом Хоайзелем в Берлине в первую годовщину Дня памяти (27 января 1997 г.). Х. Хоайзелю наложил на Бранденбургские ворота световую проекцию ворот концлагеря Аушвиц: на визитной карточке немецкой столицы на протяжении целой ночи читалось нацистское «Arbeit macht frei» («Труд освобождает»). Как отмечает исследователь, эта инсталляция позволила заглянуть в глубины немецкой исторической памяти, сочетающей в себе триумф (объединение Германии), символом которого всегда служили Бранденбургские ворота, и травму (Холокост) — воро-

та Аушвица представляют собой травматическую низшую точку национального падения [8, с. 8–9]. С конца 1990-х годов на различных интернациональных форумах и площадках всё чаще высказывалось мнение о необходимости признания 27 января Международным днём памяти жертв Холокоста. Так, 7 мая 1998 г. по инициативе премьер-министра Швеции Йорана Перссона была создана Целевая группа по международному сотрудничеству по вопросам просвещения, памяти и исследованию Холокоста (Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research). Усилиями этой организации 26–28 января 2000 г. был проведён Стокгольмский международный форум по Холокосту. В его работе приняли участие официальные представители 46 стран, главы государств и правительств, министры, дипломаты, религиозные деятели, учёные, журналисты и пережившие Шоа [18]. Итогом работы Форума стало принятие Стокгольмской декларации. В тексте документа страны-участницы принимали на себя обязательства по сохранению памяти о Холокосте, преподаванию и исследованию Катастрофы, отстаиванию правды о ней и разоблачению тех, кто ее отрицает. Решением форума 27 января было признано Днём памяти жертв Холокоста [19]. 1 ноября 2005 г. день 27 января приобрёл мировое значение. Генеральная ассамблея ООН приняла Резолюцию 60/7 «Память о Холокосте». В Резолюции Организация Объединённых Наций провозгласила 27 января Международным днём памяти жертв Холокоста. В документе содержался призыв к государствам-членам разработать просветительские программы о Холокосте, давалась высокая оценка деятельности Целевой группы по международному сотрудничеству по вопросам просвещения, памяти и исследованию Холокоста, отвергалось любое отрицание Катастрофы, осуждались всякие проявления религиозной и этнической нетерпимости, заявлялось об учреждении программы просветительской деятельности под названием «Холокост и Организация Объединённых Наций» [20]. В 2006 г. Программа «Холокост и ООН» начала свою работу. Одной из важнейших составляющих её деятельности является ежегодное проведение по всему миру Международного дня памяти жертв Холокоста 27 января. Первая памятная церемония 27 января 2006 года в зале Генеральной Ассамблеи собрала более 2200 человек, кроме того, огромное количество людей во всем мире смотрело прямую теле- и веб-трансляцию [21]. На мемориальной церемонии в 2014 г. со своей знаменитой речью выступил Стивен Спилберг. Выдающийся режиссёр отметил: «Геноцид — это зло... Геноцид предстает перед нами в настолько отталкивающем образе, что даже смотреть страшно. Но мы знаем, что надо смотреть... И когда живучесть геноцида ставит вопрос о том, зачем нам вообще утруждать себя сбором свидетельств и сохранением памяти, мы отвечаем: затем, что мы — люди, и мы знаем, что справедливость жива памятью. Мы знаем, что подавление памяти, намеренное забывание — это, возможно, самая большая опасность, с которой мы сталкиваемся как человеческий род» [22].

Под влиянием международных организаций, в первую очередь ЕС и ООН, начался трансфер памяти о Шоа с Запада на Восток Европы. Не без сложностей память о Холокосте получала распространение в странах-кандидатах в члены Европейского Союза. В начале XXI ст. признание

Холокостом було своєобразним пунктом «дорожньої карти» на пути ко вступленню в ЕС для Польши, Венгрии, Чехии, Словакии, Румынии, балтийских государств. Этим странам так же, как и западноевропейским государствам в своё время, предстояло преодолеть осознание собственных травматических для национального чувства сюжетов истории, связанных с коллаборационизмом и соучастием в массовом уничтожении евреев [16, S. 128]. Так, 29 ноября 2015 г. в Латвии в Румбульском лесу (окрестности Риги) прошла траурная церемония в память о 25 000 евреев, которые были убиты на этом месте нацистами и их пособниками в ноябре-декабре 1941 года. Впервые в подобной церемонии приняли участие первые лица Латвии, в том числе и президент Раймондс Вейонис. В своей речи глава государства отметил: «В Румбуле было совершено чудовищное преступление. На этом месте людей предали и уничтожили. Преступление было задумано оккупантами — Латвия тогда не существовала как государство. Мне тяжело осознавать, что и среди нас оказались те, кто встал на сторону зла. Я осуждаю их позорные деяния» [23]. Таким образом впервые на самом высоком уровне Латвия признала ответственность своих соотечественников за соучастие в геноциде евреев в годы Второй мировой войны.

Евреи издавна являлись неотъемлемой частью этнокультурного ландшафта восточноевропейских стран. По нашему мнению, первостепенное значение для установления исторической справедливости, преодоления ошибок прошлого и увековечивания памяти о соотечественниках-жертвах Холокоста в государствах Восточной Европы является признание Шоа национальной трагедией, неотъемлемой составляющей коллективной памяти каждой из стран региона. Это позволит существенным образом сократить асимметрию памяти между Востоком и Западом Европы и приблизиться к осознанию Второй мировой войны как общей трагедии европейцев. В этой связи 27 января может стать днём, объединяющим всю Европу во имя установления справедливости и сохранения общей памяти. Осознание негативного опыта войны с его попранием человеческого достоинства, господством тоталитаризма и политикой геноцида по отношению к целым нациям является фундаментом формирования единой Европы, центральными идеями которой служат права человека, уважение достоинства личности, толерантность и солидарность.

Примечания

- Larina J. Das IBB führt Historiker und Journalisten in die Vergangenheit / J. Larina // IBB [Electronic resource]. — Mode of access: <http://ibbdortmund.de/das-ibbfuehrt-historiker-und-journalisten-in-die-vergangenheit/>. — Date of access: 11.11.2015.
- Хальбвак М. Социальные рамки памяти. — М.: Новое издательство, 2007. — 348 с.
- Франция-память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. — 328 с.
- Лоуэнталь Д. Прошлое — чужая страна. — СПб: «Владимир Даль», 2004. — 621 с.
- Хаттон П. История как искусство памяти. — СПб: «Владимир Даль», 2004. — 423 с.
- Рикёр П. Память, история, забвение. — М.: Издательство гуманитарной литературы, 2004. — 728 с.
- Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 368 с.
- Ассман А. Длинная тень прошлого. Мемориальная культура и историческая политика. — М.: НЛЮ, 2014. — 328 с.
- Pro Memoria. 1939–1945 / Komitet redakcyjny Głównego urzędu statystycznego; red. gł. H. Dmochowska. — Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych, 2015. — 42 s.
- Снайдер Т. Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным. — Киев: Дуліби, 2015. — 584 с.
- Mythen der Nationen. 1945 — Arena der Erinnerungen. Katalog zur Ausstellung im Deutschen Historischen Museum Berlin / Hrsg. v. M. Flacke: in 2 Bd. — Band 1. — Mainz: Philipp von Zabern Verlag, 2004. — 970 s.
- Черная книга / Под ред. И.Г. Эренбурга, В.С. Гроссмана. — М.: Corpus, 2015. — 768 с.
- Бузашвили М. Евгений Евтушенко о «Бабьем Яре». [Интервью с Е. Евтушенко] // Чайка. Seagull magazine [Электронный ресурс]. — 2011. — №2. — Режим доступа: <http://www.chayka.org/node/3104>. — Дата доступа: 12.10.2015.
- Ботвинник М.Б. Памятники геноцида евреев Беларуси. — Минск: Беларуская навука, 2000. — 326 с.
- Борухсон Ю. Вилли Брандт — великий канцлер // Партнёр [Электронный ресурс]. — 2004. — №4. — Режим доступа: <http://www.partner-inform.de/partner/detail/2004/4/208/1383/villi-brandt-velikij-kancler>. — Дата доступа: 19.10.2015.
- Droit E. Die europäische Erinnerung an die Shoah im Zeitalter der Opferkonkurrenz // Die Shoah in Geschichte und Erinnerung: Perspektiven medialer Vermittlung in Italien und Deutschland / C. Müller, P. Ostermann, K.-S. Rehberg (Hg.). — Bielefeld: Transcript, 2015. — S. 123–134.
- Entschließung des Europäischen Parlaments zum Holocaust-Gedenktag vom 3.7.1995 // EUR-Lex. Access to European Union Law [Electronic resource]. — Mode of access: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.1999.098.01.0488.01.DEU. — Date of access: 11.12.2015.
- International Holocaust remembrance alliance [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.holocaustremembrance.com/about-us>. — Date of access: 1.11.2015.
- Declaration of the Stockholm International Forum on the Holocaust // International Holocaust remembrance alliance [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.holocaustremembrance.com/about-us/stockholm-declaration/> — Date of access: 2.12.2015.
- Память о Холокосте: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН, 1 ноября 2005 г., №60/7 [Электронный ресурс] // Организация Объединённых Наций. — Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/487/98/PDF/N0548798.pdf?OpenElement>. — Дата доступа: 14.12.2015.
- Программы просветительской деятельности «Холокост и ООН» [Электронный ресурс]. — Режим доступа:

<http://www.un.org/ru/holocaustremembrance/bg.shtml>.

— Дата доступу: 19.12.2015.

22. Выступление господина Стивена Спилберга на Мемориальной церемонии Организации Объединенных Наций в Международный день памяти жертв Холокоста, 27 января 2014 г. // Программа просветительской деятельности «Холокост и ООН» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.un.org/ru/holocaustremembrance/pdf/>

remarks2014.pdf. — Дата доступа: 1.12.2015.

23. Церемония в Румбуле: президент Латвии признал участие латышей в Холокосте // NEWSru.co.il [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://newsru.co.il/world/30nov2015/rumbula_202.html. — Дата доступа: 27.12.2015.

Александр Грахоцкий,

ГГУ им. Ф. Скорины (г. Гомель, Беларусь)

ВИСТАВКИ ЦЕНТРУ

ПЕРЕСУВНА ВИСТАВКА «ЄВРЕЙСЬКІ ДІТИ УКРАЇНИ — ЖЕРТВИ ГОЛОКОСТУ» ПОДОРОЖУЄ УКРАЇНОЮ, січень — березень 2016 року

Освітня виставка «Єврейські діти України — жертви Голокосту», підготовлена Українським центром вивчення історії Голокосту (УЦВІГ) в співпраці з Музеєм «Будинок Анни Франк», подорожує місцями України. Виставка присвячена долі єврейських дітей на українських теренах, що були під німецькою та румунською окупацією в роки Другої світової війни. Координатор виставки — вчитель історії Н. Колпаченко. Підготовку дітей-екскурсоводів та методичну підтримку здійснює Український центр вивчення історії Голокосту (Тренер з підготовки гідів — Надія Уфімцева). Протягом перших місяців 2016 р. виставка, завдяки ініціативі вчителів, побувала в Миколаївській, Донецькій, Тернопільській областях та в м. Харків.

Ця виставка має свою, вже значну, історію. Матеріали для виставки були підготовлені науковцями Українського центру вивчення історії Голокосту, що працює вже багато років у Києві. Ці матеріали (сама виставка та каталог до неї) під назвою «Єврейські діти України — жертви Голокосту» стали частиною більшої загальної освітньої подорожуючої виставки «Анна Франк — урок історії». Ці дві виставки разом подорожували нашою країною з 2005 по 2012 р. Матеріали виставки експонувалися в школах, ви-

Гідами на виставці в Дружківці працювали учні ЗОШ №9

ставочних залах, університетах та мали неабиякий суспільний резонанс та сприяли вихованню міжнетнічної толерантності в сучасному українському суспільстві. Бажання та потреба з боку вчителів відродити цю виставку, дати їй друге життя надихає УЦВІГ працювати далі та створювати нові виставочні матеріали.

Протягом перших трьох місяців 2016 року виставка була презентована спочатку в с. Новокостянтинівка Братського району Миколаївської області (місцевий координатор — вчитель історії Олена Більченко), потім у м. Дружківка Донецької області (місцевий координатор — вчитель історії Ніна Макарова), у березні виставка «Єврейські діти України — жертви Голокосту» два тижні працювала в стінах Харківського педагогічного університету ім. Г. Сковороди (місцевий координатор — декан історичного факультету Світлана Бережна). Звідусіль маємо надто позитивні відгуки від екскурсоводів, учнів шкіл та студентів університету, а також від відвідувачів. У найближчих числах бюлетеню плануємо опублікувати ці тексти.

*Тренінг екскурсоводів проводить Н. Уфімцева,
м. Дружківка, Донецька область*

Інформація

Українського центру вивчення історії Голокосту

СПІВПРАЦЯ З ЄАЕК

ПРОГРАМА «ТОЛЕРАНТНІСТЬ — УРОКИ ГОЛОКОСТУ»
Семинар у Бішкеку

У лютому 2016 р., у Бішкеку в рамках програми Євразійського єврейського конгресу (ЄАЕК) «Толерантність — уроки Голокосту» відбувся семінар з викладання історії Голокосту в системі шкільної та неформальної освіти. Партнером Конгресу в організації та проведенні цього семінару став, вже за багатолітньою традицією, Український центр вивчення історії Голокосту. За останні півроку це вже другий послідовний семінар за Програмою «Толерантність — уроки Голокосту». У жовтні 2015 р. ЄАЕК спільно з УЦВІГ провів такий самий навчально-методичний семінар в Мінську. У ньому взяли участь вчителі суспільних дисциплін з усіх регіонів Білорусі. Схожа картина відбулася і в Бішкеку. Учасниками семінару стали викладачі історії, права, літератури з 6 областей Киргизстану. Протягом 2016 року Конгресом у співпраці з Центром плануються навчально-методичні семінари у Азербайджані та Казахстані

17–20 лютого в Киргизстані в рамках програми «Толерантність — уроки Голокосту» пройшов семінар для учителів історії та суспільних дисциплін неєврейських шкіл країни, методистів та співробітників системи шкільної та неформальної освіти.

Семінар був організований Київським офісом Євразійського єврейського конгресу (ЄАЕК) при підтримці Комісії по єврейським матеріальним искам к Німеччині (Claims Conference). Партнерами цього семінару стали Український центр вивчення історії Голокосту (директор — член Генерального ради ЄАЕК д-р Анатолій Подольський), Товариство єврейської культури Республіки Киргизстан «Менора» (голова — член Генсовета ЄАЕК Володимир Крицман) та Міністерство освіти та науки Республіки Киргизстан. В семінарі взяли участь 34 вчителі та методисти з Бішкека, Іссык-Кульської, Чуйської, Жала-Абадської областей.

Програма семінару, згідно концепції програми ЄАЕК «Толерантність — уроки Голокосту», складалася з теоретичного та практичного блоків. Анатолій Подольський прочитав учителям лекції про єврейську життя в Європі до та після Голокосту; про типологію та особливості Голокосту та інших геноцидів ХХ століття; про особливості нацистської ідеології та ролі пропаганди Третього Рейха. Особливий інтерес викликали лекції, присвячені Киргизстану: про історію єврейської громади в Киргизстані

Во время работы по группам

Учасники семінару. Загальне фото

розповідав Володимир Крицман, про політику інтеграції в суспільстві та міжетнічних стосунках в Киргизстані розповідала Марина Глушкова — співробітниця Центру соціальної інтеграції. На практичних заняттях учасникам семінару були запропоновані тренінги по роботі з документами, перегляд з наступним обговоренням фільма, зібраного з спогадів людей, переживших Голокост, методичні підходи та психологічні аспекти в викладанні історії Голокосту. Особливу увагу тренери звертали на необхідність емоційного виведення з теми. Тренерами на цьому семінарі були Надія Колпаченко, вчитель історії вищої категорії та керівниця Ресурсного центру громадянської освіти та виховання (г. Цюрупинськ, Херсонська обл., Україна) та Надія Уфимцева, директор програми ЄАЕК «Толерантність — уроки Голокосту» (г. Київ, Україна). В ході семінару учасники почали активно обговорювати прослушаний матеріал та ділитися виниклими ідеями проведення уроків та заходів, присвячених історії Голокосту. Організатори цього семінару планують продовжити роботу з учасниками семінару дистанційно, надішлють методичні матеріали, запрошують до участі в наступних семінарах та заходах програми.

Джерело:

офіційний сайт ЄАЕК www.eajc.org/page6/news53934

НАУКОВІ ПОДІЇ

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ОСВІТА ТА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ» (м. Люцерн, Швейцарія, 15–16 лютого 2016 р.)

Ця Міжнародна конференція, без перебільшення, стала визначною подією поточного року в царині викладання та вивчення історії Голокосту на сучасному європейському і світовому просторі. Організатори запрошували до участі крім експертів та фахівців з цієї проблематики також представників державних інституцій, які дотичні до проблем викладання, передовсім представників Міністерств освіти. Україна була представлена істориком, експертом з даного питання, науковим співробітником УЦВІПу п. Михайлом Тяглим. Жодного представника МОН України на конференції не було.

15–16 лютого 2016 р. у м. Люцерн (Швейцарія) відбулася міжнародна науково-практична конференція про освіту та викладання історії Голокосту. Конференція була організована та підтримана Міжнародним альянсом пам'яті жертв Голокосту (International Holocaust Remembrance Alliance, IHRA) та проходила в Університеті педагогічної освіти міста Люцерн. Як зазначила у своєму вступному слові голова Керівного комітету досліджень у галузі освіти IHRA професор Монік Екман, відтоді як 15 років тому був заснований IHRA, викладання історії Голокосту зазнало значної еволюції. Поряд зі збільшенням числа державних ініціатив, освітніх програм, підручників і більшою професіоналізацією, спостерігається також швидкий розвиток емпіричних досліджень на цю тематику. Впродовж дослідного проекту «Дослідження викладання історії Голокосту», що його результати були презентовані під час конференції, були проаналізовані дослідження з 15 різних мовних регіонів про те, як історії Голокосту навчають та навчаються. Даний проект, шляхом збору емпіричних досліджень та міжмовного і міжнародного огляду наявних публікацій, спрямований на сприяння обміну між різними мовними середовищами, галузями та дисциплінами.

Виступ професора Монік Екман, ключова доповідь конференції

Цю мету було, безумовно, досягнуто протягом дводенної конференції, до якої долучилися 150 учасників з майже сорока країн. Ряд основних доповідей і лекцій супроводжувалися більш докладними презентаціями та обговореннями результатів досліджень під час паралельних секцій. Конференція завершилася двома «круглими столами», у яких представники органів освіти різних країн і організацій, що забезпечують фінансування проектів, обговорили результати дослідження та запропонували відповідні рекомендації.

Дослідження, що швидко зростають: різні результати та деякі тенденції.

Висновки проекту, що були представлені професором Монік Екман під час конференції, впливали з аналізу близько 635 публікацій, що представляли 375 різних досліджень. Ці дослідження надруковані 15-ма мовами та походять з таких мовних регіонів, як німецький, французький, північноєвропейський, романський, польський, східнослов'янський, англійський та іврит. Різні культурні та педагогічні традиції цих регіонів обумовлюють глибоку контекстуальну своєрідність таких досліджень та ускладнюють їхнє узагальнення. Скоріше, як зауважив керівник групи дослідників д-р Дойл Стевік, ця робота нагадувала наче як наявність «650 деталей з сорока різних головоломок», коли найбільш корисні ідеї можна було зустріти радше всередині кожної.

PH LUZERN
UNIVERSITY OF
TEACHER EDUCATION

Research and Development – Center for History Teaching & Learning and Recalling the Past CHR

**International Research Conference
on Education about the Holocaust**

Тим не менш, у науковій літературі по усіх мовах і регіонах були визначені деякі загальні схожі тенденції. Ці тези неодноразово лунали протягом усієї конференції:

- Учні та вчителі сприймають історію Голокосту як таку тему, що є відмінною від інших;
- Спостерігається високий рівень залученості та інтересу до цієї теми з боку учнів і викладачів з різних верств суспільства;
- Серед вчителів є великі очікування і амбітні цілі викладання Голокосту, у поєднанні з бажанням отримати додаткову підготовку, допомогу і час для викладання теми;
- Можна спостерігати своєрідний «програмний здвиг», який показує, що історію Голокосту викладають учням дедалі раннього віку;
- Викладання і вивчення Голокосту виявляється більш ефективним у боротьбі з невіглаством і пасивними стереотипами, але менш ефективним у спробі змінити той світогляд або ідеологію, якої дотримуються свідомо;
- Менш досвідчені викладачі, як правило, використовують більш емоційні підходи до навчання, у той час як більш досвідчені викладачі прагнуть до ширшого використання пізнавальних і емпіричних методів;
- Міжгрупові (міжетнічні і т.і.) контакти є ефективним засобом у боротьбі із забобонами або стереотипами про «інших». Проте, у той час як найбільші зміни, здається, відбуваються завдяки ретельному обговоренню одразу після таких контактів, цей крок часто оминається викладачами через брак часу;
- Відвідування музеїв та місць пам'яті, хоча вони і справляють відчуття автентичності, як правило, включено в процес навчання недостатньо. Такі візити частіше проводяться винятково кураторами музеїв та місць і мають окремий характер;
- Учителі інколи вагаються викладати тему Голокосту для студентів з сімей мігрантів, хоча ці студенти здебільшого проявляють до неї великий інтерес;
- У цілому, навчання та викладання історії Голокосту сприяє формуванню історичного мислення, політичної толерантності та етичної позиції, зниженню стереотипів та забобонів стосовно євреїв та інших меншин, зростанню рівня емпатії та відповідальності, а також бажанню дізнатися більше про тему.

Були також обговорені ряд проблем і недоліків, з якими часто доводиться зіткнутися. Одною з них була різниця в загальних педагогічних традиціях — наприклад, викладання переважно в лекційному стилі в деяких країнах у порівнянні з використанням інтерактивних методів семінарського стилю в інших. Було зазначено, що при оцінці успіхів і невдач навчання слід враховувати радше ці різні освітні традиції, а не етнічне походження учнів. Загальні обставини також слід враховувати — наприклад, небажання або опір вивчати цю тему може бути радше виразом неприйняття авторитету, аніж нелюбові до даної теми. Нарешті, було висловлено припущення про те, що моралізаторство та надмірний акцент на емоційне сприйняття може спотворити педагогічні відносини.

Висновки про регіональні/мовні особливості і тематичні дослідження.

Коли членами дослідницької групи і керівного комітету були детально представлені результати досліджень по кож-

Д-р Дойл Стевік презентує висновки тематичного дослідження щодо вчителів та викладання історії Голокосту

ному мовному ареалу, слухачі сесій отримали можливість ставити запитання. Деякі з питань були про те, чи може допомогти викладання Голокосту для запобігання геноцидів, як історія освіти може сприяти запобіганню звірствам у майбутньому, і чи не беруть фахівці в галузі освіти Голокосту тягар на себе і на учнів, припускаючи «розрив у знаннях» між обома сторонами. Був також поставлено питання, чи змінилося розуміння студентів Голокосту після створення IHRA і ухвалення Стокгольмської декларації.

Також на паралельних сесіях були представлені дослідження окремих важливих тем; це знову викликало жваву дискусію. Вони включали питання щодо впливу контексту на шляху викладання Голокосту, а також необхідності покращення підготовки вчителів.

Роздуми щодо наших переконань і сприйняття — ключові виступи.

Ще одним провокуючим на роздуми елементом у ряді основних доповідей конференції був обмін досвідом у тому, як історію Голокосту викладають у різних регіонах.

Симона Швебер розповіла про те, як історію Голокосту викладають у США і запропонувала своє бачення того, як це можна краще організувати. На її погляд, найбільш корисною є інтерактивна організація навчання, коли учні застосовують критичне мислення і шукають відповіді на питання. Роль вчителя має полягати в структуруванні дискусії учнів, а не просто в «годуванні» їх інформацією. Проте, вона зазначила, що ця модель нині важко застосувати в Америці через вимоги, що покладають на вчителів, аби вони забезпечили вміння учнів добре здавати стандартні іспити. Недостатня підготовка вчителів і класова нерівність у американських школах також, на її думку, є причиною того, що тема Голокосту має тенденцію бути пропонованою переважно в більш привілейованих класах. Проте, поява нових електронних пристроїв як основних постачальників знань може призвести до того, що школи стануть місцями справжнього навчання, де учні з учителями будуть активно запитувати, оцінювати та обговорювати, а не просто поглинати інформацію.

Міхалінос Зембилас та Цві Бекерман представили порівняльний аналіз того, як наративи та емоції, що конфліктують та пов'язані з травматичним досвідом, впливають на освіту на Кіпрі та в Ізраїлі. Вони визначили емоційні

складності, які відчувають учні та вчителі, та дійшли висновку, що освітянам не слід активно застосовувати такі типи дискурсів, які пов'язані з травмами та емоціями, натомість краще зосереджуватися на тих, що ведуть до розбудови мирних стосунків, оздоровлення та примирення шляхом використання критичної педагогіки.

Рекомендації від посадовців та донорських організацій

Два «круглих стола» уможливили для представників організацій, що підтримують викладання історії Голокосту, а також для тих посадовців та освітян, що беруть участь у формуванні політики щодо викладання Голокосту та створенні навчальних програм, поміркувати про висновки конференції та дискусії на ній, а також висунути власні рекомендації.

Автори освітньої політики та навчальних програм рекомендували проведення подальших досліджень цієї теми, та більш активну участь окремих країн у підтримці таких досліджень на національних рівнях. Продемонстровані на конференції результати досліджень необхідно застосувати для створення ряду конкретних рекомендацій для урядів. Було запропоновано, аби в подальшому фокусі розгляду опинилися інструменти дослідження — методи, стандарти та засоби, які є наявними у вільному доступі різними мовами. Більш активну роботу треба провести з вивчення «білих плям» щодо мультикультурних класів або пам'ятей, що конкурують — особливо нині, коли у Європі та поза її межами спостерігається зростання кількості мігрантів та біженців. Мають також вітатися збільшення часів на викладання історії або на міждисциплінарні проекти в школах, так само як і більш активне залучення вчителів до складання навчальних програм, з огляду на те, що саме вони є найважливішими в процесі викладання Голокосту. Відчувається більша потреба в забезпеченні підготовки вчителів, хоча важливим є також наявність та доступність навчальних матеріалів. І, нарешті, посадовці та представники державних органів вказали на необхідність поліпшення комунікації між науковцями, посадовцями та авторами навчальних програм.

Представники організацій-донорів викладання Голокосту рекомендували більш широке включення до навчальних програм часу для критичної оцінки їхньої ефективності, а також таких складових, як обговорення під різними кутами зору, співпраця або заохочувальні дискусії. Проекти в області вивчення та увічнення пам'яті про жертв Голокосту мають забезпечувати довготривалий вплив та мати здатність до підтримки власними ресурсами. Також зазначалося, що є потреба в більш активному обміні думками та накопиченим досвідом на загальноєвропейському рівні — а для цього потрібні дедалі масштабні програми перекладів існуючих матеріалів. Зрештою, представники донорських організацій висловили думку, що потрібне більше таких конференцій, оскільки це дозволяє одержати більш нюансовану та збалансовану картину стану речей у цій галузі.

«Взаєморозуміння та збалансований погляд»: висновки, реакції та можливості на майбутнє.

Загалом конференція продемонструвала, що викладання та навчання історії Голокосту — це динамічна галузь, яка розвивається та дорослішає. У полі дослідження з'явилися багато нових підходів до аналізу цієї теми, досліджень та вчених. Незважаючи на те, що через розмаїття

досвідів їх не просто порівняти, було виокремлено певні подібні риси та закономірності в різних регіонах. Кілька разів з огляду на дослідження в різних регіонах підкреслювалося, що простого передання знань про Голокост для зміни переконань та ставлень учнів недостатньо. Національні нарративи та місцеві контексти також мають бути враховані, аби сформувавши особистий зв'язок із даною темою та підвищити можливість позитивного ставлення до різних меншин.

Про загальний рівень знань історії Голокосту, якими володіють учні, точних даних немає. Однак, є підстави вважати, що серед учнів дедалі більшу захопленість викликають постаті тих, хто втілював політику Голокосту. Якщо казати про вчителів, то ті, хто мають справу з даною темою, є розмаїтою групою, але з високим рівнем інтересу до теми та надзвичайною особистою вмотивованістю. Однак, часто вони відчувають себе недостатньо кваліфікованими, прагнуть кращої підготовки, хоча інколи не обізнані з існуючими та доступними для них ресурсами.

Темами, які потребують подальшого дослідження, є такі: робота з учнями молодшого віку; прояви антисемітизму на уроках про Голокост; емоції, на які провокує ця тема. Також у цьому контексті кілька разів згадувалася сучасна криза з біженцями — висловлювалися припущення, що історію Голокосту може знадобитися і для роботи з учнями на цю тему.

Німецький класик історичної дидактики професор Бодо фон Борріс у своєму виступі з приводу результатів проекту зазначив, що нам слід бути скромними в наших очікуваннях, адже емпіричні дослідження з проблематики викладання та навчання історії Голокосту мають свої обмеження, і що межі застосування емпіричних досліджень та взагалі навчання цій чутливій темі обумовлені власне межами осягнення Голокосту як феномену та нашою скорботою за жертвами Голокосту.

Конференція викликала багато позитивних відгуків від відвідувачів, які привітали її відкрити атмосферу, розмаїтий культурний та професійний характер її учасників та активні дискусії впродовж сесій та поза ними. Ті знання, якими ділилися учасники більше двох днів, допомогли створити середовище, у якому панували взаєморозуміння, та сформувати всебічний погляд на стан речей у цій галузі. Понад 80 учасників зголосилися залишитися на третій день працювати в пост-конференційній групі, аби обговорити отримані знання та можливості для подальшої співпраці.

IHRA висловлює вдячність Університету педагогічної освіти міста Люцерн та Федеральному департаменту закордонних справ Швейцарії за їхню підтримку, що уможливила підготовку конференції. Слова подяки професору Монік Екман, голові Керівного комітету з досліджень викладання Голокосту, та професору історичної дидактики Університету педагогічної освіти Петеру Гаучі, чий зусилля в справі організації конференції були безцінними. Ми чекаємо на подальші дослідження або реалізацію проектів, що стануть наслідком конференції. Тих, хто бажає передивитися ключові доповіді та презентації, що лунали на конференції, запрошуюють відвідати IHRA News — канал на YouTube. Дослідний проект, що його презентували під час конференції, буде також оприлюднений у повному обсязі у вигляді наукової публікації у 2017 році.

Постійний офіс IHRA, 1 березня 2016 р.

Джерело: www.holocaustremembrance.com

Переклав з англійської М. Тяглий

Фото: www.terraforming.org

ОГЛЯД НОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Danijel Vojak, Bibijana Papo, Alen Tahiri. *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945.* — Biblioteka Studije — Knjiga 24. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Romsko nacionalno vijeće. — Zagreb, 2015. — 414 s.

У Загребі (Хорватія) побачило світ нове видання «Страждання ромів у Незалежній Державі Хорватія, 1941–1945». Автори-упорядники Даніель Вояк, Бібіана Папо, Ален Тахірі. Пропонуємо скорочений зміст анотації до видання.

Ця книга була підготовлена в результаті науково-дослідного проекту «Страждання ромів на території Незалежної Держави Хорватія (НДХ) під час Другої світової війни». Дослідження було зосереджено на аналізі змісту доступних архівів, музеїв та інших відповідних джерел. Проект охопив тринадцять архівів, чотири музеї і дві бібліотеки. Упродовж проекту було вивчено близько 200 документів з більш ніж 1000 сторінок, які містять не лише дані про ставлення влади до ромів, а й їхнє повсякденне життя під час війни. Книга складається з трьох великих розділів. Перший включає в себе текст Данієля Вояка про переслідування ромів у НДХ. Друга частина книги включає в себе добірку документів, що стосуються теми страждань ромів у НДХ. Третя частина книги пропонує бібліографічну добірку робіт по темі антиромської політики у НДХ.

Важливо зазначити, що цигани, яких хорватський письменник Іван Горан Ковачич напередодні Другої світової війни називав «останнім вільним народом», були переслідувані саме через їхню свободу, спосіб життя, культуру, традиції і мову. Негативне сприйняття ромів владою і населенням багатьох європейських країн, у тому

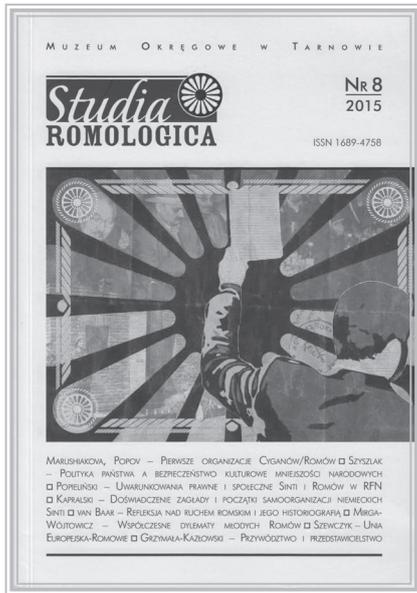
числі Хорватії, почасти ґрунтувалося на забобоні, що цигани були «інші». Саме в НДХ цигани вважалися «іншими» і небажаними частинами суспільства, що особливо підкреслювалося у расових законах, які були ухвалені незабаром після того, як усташі прийшли до влади. Влада НДХ вважала ромів такими, що були «паразитами», яких треба було видалити з чистого хорватського расового організму якомога швидше. Спочатку планувалося скласти список ромів влітку 1941 року, аби отримати уявлення про демографічний статус ромського населення і створити основу для розв'язання того, що було названо «циганським питанням». Невдовзі влада відмовилася від ідеї сконцентрувати ромів на певній частині території держави, що було неможливо здійснити через стан війни. Замість цього, через трохи більше ніж рік після приходу до влади, усташі вирішили депортувати циган з усіх частин НДХ у концтабір Ясеновац. Масові депортації було організовано на тлі обіцянок, що роми будуть перевезені в райони, де вони могли б жити і працювати в спокійних умовах. Замість цього, їхнім пунктом призначення був Ясеновац, де більшість були піддані тортурам та вбиті, у той час як меншу частину пощадили, тому що керівництво табору використовувало їх у вбивстві і похованні в'язнів. Проте, вони теж були вбиті на початку 1945 року.

Деяким ромам вдалося уникнути депортації, особливо осілим ромам мусульманського віросповідання, які жили на теренах Боснії і Герцеговини і називалися «білі цигани». Представникам мусульманських інтелектуалів за підтримки ісламської релігійної громади вдалося забезпечити захист цих циган, доводячи, що їх не слід розглядати як ромів через їхній спосіб життя, звичаї і релігію, і що вони є невід'ємною частиною мусульманської громади — а тому, відповідно до державної ідеології НДХ, є частиною хорватського народу. Аби точно визначити, скільки ромів були таким чином врятовані від депортації до Ясеновацу, необхідні додаткові дослідження. Меншій кількості ромів вдалося уникнути депортації і приєднатися до партизанського руху як форми активного опору уряду НДХ. Хоча є небагато даних про участь ромів у партизанських загонах, вони підтверджують, що цигани там були присутні.

Влада усташів використовувала циган не тільки в таборі Ясеновац у якості помічників у вбивствах і похованні жертв, але і як частину системи розвідки. Крім того, було кілька випадків, коли цигани надавали допомогу владі в скоєнні звірств, або там, де цигани виконували певні організаційні завдання (наприклад, купуючи коней для армії). Частина населення НДХ не поділяла позицію уряду щодо ромів, а також активно захищала їх. Є чимало прикладів, коли населення якоїсь громади зверталося до місцевого уряду із проханням до влади захистити або повернути з табору Ясеновац тих циган, які були взяті з їхньої місцевості, тому що вважали тих ромів хорошими і чесними членами їхньої громади. Незначну кількість таких запитів дійсно було задоволено; слід зазначити, що деякі місцеві функціонери НДХ також брали участь у них і тим самим певним чином пручалися політиці центрального уряду щодо ромів.

Ромська громада оговталася від демографічних втрат війни лише понад 60 років потому. Спроба знищити циган Хорватії не увінчалася успіхом, та певну роль, можливо, зіграли в цьому зусилля частини неромського населення. Повоєнні свідчення і повідомлення різних державних та місцевих комітетів з розслідування злочинів війни не зробили значного внеску в підвищення суспільного знання про страждання цієї меншини населення. Цю історію можна описати як «забутий Голокост» — терміном, що використовувався після Другої світової війни в багатьох європейських країнах для позначення долі ромів. Одна з цілей цієї публікації — зробити крок вперед до кращого розуміння страждань ромів у НДХ на основі наукової аргументації з використанням архівних та інших джерел. Ідея полягає в тому, щоб заохотити дискусії серед широкої громадськості і в науковому співтоваристві, і одночасно зрозуміти, що страждання ромів не можна забувати.

Докладніше про зміст книги хорватською див. тут: www.pilar.hr

Studia Romologica. — 2015. — №8.

Побачило світ нове число часопису «Студія Ромологіка», яке готує та друкує Окружний музей у Тарнуві (Польща), що має постійну експозицію з історії та культури ромів. Деякі матеріали числа присвячені подіям, що пов'язані з історією та культурою ромів у Україні. Примірник часопису, завдяки програмі обміну з Музеєм Тарнува, доступний у бібліотеці Українського центру вивчення історії Голокосту. Мова видання — польська. Наводимо переклад українською змісту нового числа.

Зміст числа №8 (2015)

Частина I. Політика та організації.

Марушиакова Е., Попов В. Перші циганські/ромські організації.

Шишляк Е. Державна політика та культурна безпека етнічних меншин.

Приклад ромів у Республіці Чехія.

Попелінські П. Юридичні та соціальні обставини існування сінті та ромів у минулому та сучасності.

Капральські С. Досвід винищення та початок самоорганізації німецьких сінті.

Ван Баар Х. Застосування пам'яті та важка праця формування ідентичності.

Перегляд історії ромського руху та його історіографії.

Шевчик М. Європейський союз — Роми. Двосторонні політичні стосунки.

Гжмала-Казловські А. Лідерство та репрезентації.

Мірга-Войтович Е. Сучасні дилеми молодих ромів: суб'єктивна перспектива.

Частина II. Статті та дослідження.

Коцої Е. Професія, що зникає. Циганські поводирі ведмедів з Румунії (урсарі) — історія та методи навчання.

Крінкова С. Історія ромської мови на Піренейському півострові.

Оджволек К. Мова ненависті проти ромської меншини на прикладі інтернет-мемів.

Частина III. Рецензії та відгуки.

Капральські С. Коли ідентичність як жорно на шії.

Шевчик М. Акція та реакція.

Балвін Я. Спір навколо Чінка Панна.

Зіневич Н. Перша книга української ромської поетеси Рані Романі.

Пашко А. Про європейських циганів. Без беатифікації.

Частина IV. Відомості. Події.

Бартош А. Рятування ромських дітей. Шанування сестер Самбору.

Шевчик М. Ромські жінки у 2015-му році.

Шмаза К. Роми у Польщі та Європі — від дискримінації до толерантності.

Титаренко, Дмитро. Культурні процеси в Україні у роки нацистської окупації (зона військової адміністрації). — Львів — Донецьк, 2014. — 442 с.

У монографії на широкій документальній базі з вітчизняних та зарубіжних архівів охарактеризовано сутність та особливості культурних процесів у період нацистської окупації на території тих областей України, що входили до зони військової адміністрації. Визначено специфіку реалізації культурної політики, вплив на неї різних політичних акторів, розглянуто основні інституційні та позаінституційні прояви культурного життя місцевого населення. За радянських часів публічна культура пам'яті та історіографія були сфокусовані на злочинах нацистів, підпільній та партизанській боротьбі, економічній експлуатації окупованих теренів. Така ситуація зумовлювала однобічність аналізу складних тогочасних процесів. Периферійними проблемами та табуйованими темами були стратегії виживання людей або знищення культурних цінностей ще напередодні окупації, тощо. Лише з 90-х рр. ХХ ст. у зв'язку з деідеологізацією історичної науки в дослідників з'явилася можливість висунути нові концептуальні положення, пов'язані передусім із формуванням антропоцентричного підходу, що поставив на порядок денний життя, побут, емоції пересічної людини, а також із намаганням пояснити вчинки всіх політичних акторів, що діяли на арені окупованої України.

Як зазначає автор, параметри культурного життя (з огляду як на його довоєнний стан, так і на колонізаторську сутність окупаційного режиму) не відповідали духовним запитам місцевого населення. Втім, культурні процеси на окупованій території можна вважати певним соціокультурним феноменом. Якою мірою прояви культурного життя під час окупації були обумовлені активною громадянською позицією місцевої інтелігенції, а якою прагненням військових відволікти населення від проблем жорстокої повсякденності? У яких формах відбувалася адаптація

пересічної людини до принципово нових та надзвичайно складних умов життя? Якою мірою діяльність культурних установ відповідала інтересам місцевого населення, а якою — створювала сприятливі умови для відпочинку військовослужбовців Вермахту? Чим були зумовлені спроби відкриття ряду навчальних закладів? Чи вдалося членам ОУН шляхом своєї культурно-просвітньої діяльності створити базу для сприйняття ідеологем націоналізму? Такі питання обговорюються в книзі. Водночас автор наголошує, що сьогодні «питання культурного життя населення України мають і чимале суспільно-політичне значення, оскільки вони пов'язані також з поведінковими моделями людини за доби тоталітаризму, чинниками лояльності до влади, межами конформності, можливостями духовного опору та морально-ціннісними пріоритетами».

Огляд підготував Михайло Тяглий, УЦВІГ (м. Київ)

ОГОЛОШЕННЯ

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ ОГОЛОШУЄ ПРОВЕДЕННЯ У 2016 РОЦІ ОСВІТНЬОГО СЕМІНАРУ-ШКОЛИ З ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Український центр вивчення історії Голокосту (УЦВІГ) в співпраці з Музеєм «Яд Вашем» (Єрусалим) та за підтримки Євразійського єврейського конгресу та посольства Держави Ізраїль в Україні оголошує набір учасників освітнього семінару-школи з історії Голокосту в Україні та проблем викладання цієї тематики в школах України. Семінар проводиться для вчителів історії та інших суспільних дисциплін середніх навчальних закладів України, також запрошуємо до участі колег-вчителів з Білорусі та Молдови. Під час навчання на семінарі, що проходить у форматі лекцій, дискусій, тренінгів, екскурсій та обговорень, будуть розглянуті різноманітні аспекти історії Голокосту на теренах України та Європи, а саме: політика тоталітарних режимів, нацистський геноцид щодо євреїв, рух опору, українсько-єврейські взаємини в міжвоєнний період та під час Голокосту, ідеологія нацистського антисемітизму, міждисциплінарні підходи до історії Голокосту, інші геноциди Другої світової війни та сучасності тощо. Частина дискусій також буде присвячено обговоренню методик викладання історії Голокосту в школі.

Семінар відбудеться 30 червня — 5 липня 2016 р. в місті Чернівці.

Термін подачі заявки — до 23 травня 2016 р.

Відповідь (орієнтовно) — до 30 травня 2016 р.

Учасники цього навчально-методичного семінару, які продовжать чи розпочнуть викладання історії Голокосту у своїх освітніх закладах, запропонують свої власні авторські методики чи методичні розробки з різноманітних аспектів цієї теми тощо, будуть запрошені взяти участь у навчально-методичному стажуванні в Музеї «Яд Вашем» (Єрусалим) та інших освітніх програмах партнерів УЦВІГу.

Заявку на участь у семінарі можна заповнити через онлайн-форму за посиланням: <http://goo.gl/forms/cHnXQdAxdB> (доступне також на сайті УЦВІГ www.holocaust.kiev.ua)

Організатори відшкодовують харчування та проживання учасників протягом усього часу семінару, витрати на екскурсії та безкоштовно надають навчально-методичні матеріали. Проїзд до та від місця проведення семінару — за рахунок учасників.

З додатковими питаннями звертайтеся:

Український центр вивчення історії Голокосту

Телефон / факс: (044) 285-90-30 Електронна адреса: uhcenter@holocaust.kiev.ua

**ФОНД ІМЕНІ РОЗИ ЛЮКСЕМБУРГ
ЦЕНТР СТУДІЙ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ ТА ПУБЛІЧНОЇ ІСТОРІЇ «МНЕМОНІКА»
УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТИЧНИХ НАУК**

Шановні колеги!

Запрошуємо Вас взяти участь у роботі III Всеукраїнської науково-практичної конференції

«ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В ТЕОРЕТИЧНОМУ ТА ПРАКТИЧНОМУ ВИМІРАХ»

Тема цьогорічної конференції:

«ПОЛІТИКА ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГЕНОЦИДІВ ТА МАСОВИХ УБИВСТВ»

конференція відбудеться 19–20 травня 2016 року в м. Рівне.

Конференція відбудеться в рамках проекту
«Відродження полікультурності в меморіальному просторі м. Рівне»,
який реалізується ЦСПП «Мнемоніка» за підтримки Фонду імені Рози Люксембург

НАПРЯМИ РОБОТИ КОНФЕРЕНЦІЇ:

1. Проблема (не)вшанування пам'яті жертв геноцидів та масових убивств в умовах тоталітарних / авторитарних режимів.
2. Пам'ять про жертв геноцидів та масових убивств у перехідних суспільствах.
3. Політика вшанування пам'яті жертв геноцидів в умовах демократії.
4. Пам'ять про жертв масових убивств у концепції історичної культури.

Мови конференції: українська, російська

УМОВИ УЧАСТІ У КОНФЕРЕНЦІЇ

Для участі в конференції ДО 10 ТРАВНЯ 2016 РОКУ НЕОБХІДНО НАДІСЛАТИ:

- заявку на участь у конференції за пропонованою нижче формою;
- тези доповіді (будуть опубліковані у формі електронного збірника).

Заявку та тези доповіді надсилати на електронну пошту: mnemonics2801@gmail.com

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕЗ

Обсяг тез — від 3-х сторінок, які не нумеруються; формат — А4, гарнітура — MS Word. Шрифт — Times New Roman, кегль (розмір шрифту) — 12, міжрядковий інтервал — 1, абзац — 1,25 см. Поля: зверху, знизу, праворуч, ліворуч — 20 мм. По правому краю — ім'я та прізвище автора (авторів), науковий ступінь, вчене звання, посада (виділення напівжирним).

Нижче — повна назва установи, місто. Через один інтервал — назва доповіді (великими літерами; вирівнювання — по центру; напівжирним виділенням). Нижче — через один інтервал — текст та використана література.

Усі скорочення (за винятком одиниць виміру) можуть бути використані лише після наведення абrevіатури в повній назві організації, партії тощо. Список використаних джерел та літератури наводиться (виділення напівжирним, курсив, відцентровано щодо тексту, Times New Roman, 10) у підсторінкових посиланнях у міру згадування. Гіперпосилання та ілюстративний матеріал у тезах використовувати не бажано.

Контактні особи:

Долганов Петро Сергійович (координатор) — тел.: +38 (097) 481-36-81; +38 (063) 403-97-51.

Івчик Наталія Степанівна (координатор) — тел.: +38 (097) 183-02-16.

Гон Максим Мойсейович (голова оргкомітету конференції) — тел.: +38 (098) 270-28-63.

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРУ

- XVI Всеукраїнський конкурс учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І.Б. Медвинського
- Освітній курс «Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підходи до вивчення»
- Наукові та навчальні заходи в рамках проекту «Геноцид ромів (циган) у добу окупації України (1941–1944): дослідження, викладання, увічнення пам'яті»
- Методичні розробки
- Нові видання Центру
- Новини бібліотеки Центру

Адреса редакції:

Український центр
вивчення історії Голокосту
вул. Кутузова, 8, кім. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30

Редакційна колегія:

Анатолій Подольський

Руслан Руденко

Дизайн, комп'ютерна верстка:

Руслан Руденко

Видруковано:

ТОВ «Підприємство „ВіЕнЕй“»
вул. Воздвиженська 1-Б, офіс 3
Наклад: 500 примірників